

ANNALES

Anali za istrske in mediteranske študije
Annali di Studi istriani e mediterranee
Annals for Istrian and Mediterranean Studies
Series Historia et Sociologia, 33, 2023, 1

ANNALES

**Anali za istrske in mediteranske študije
Annali di Studi istriani e mediterraneei
Annals for Istrian and Mediterranean Studies**

Series Historia et Sociologia, 33, 2023, 1

**UREDNIŠKI ODBOR/
COMITATO DI REDAZIONE/
BOARD OF EDITORS:**

Roderick Bailey (UK), Simona Bergoč, Furio Bianco (IT), Alexander Cherkasov (RUS), Lucija Čok, Lovorka Čoralčić (HR), Darko Darovec, Devan Jagodic (IT), Vesna Mikolič, Luciano Monzali (IT), Aleksej Kalc, Avgust Lešnik, John Martin (USA), Robert Matijašič (HR), Darja Mihelič, Edward Muir (USA), Vojislav Pavlović (SRB), Peter Pirker (AUT), Claudio Povolo (IT), Marijan Premovič (ME), Andrej Rahten, Vida Rožac Darovec, Mateja Sedmak, Lenart Škof, Polona Tratnik, Marta Verginella, Špela Verovšek, Tomislav Vignjevič, Paolo Wulzer (IT), Salvator Žitko

**Glavni urednik/Redattore capo/
Editor in chief:**

Darko Darovec

**Odgovorni urednik/Redattore
responsabile/Responsible Editor:**

Salvator Žitko

Uredniki/Redattori/Editors:

Urška Lampe, Boštjan Udovič, Gorazd Bajc

Prevajalka/Traduttrice/Translator:

Petra Berlot (it.)

**Oblikovalec/Progetto grafico/
Graphic design:**

Dušan Podgornik, Darko Darovec

Tisk/Stampa/Print:

Založništvo PADRE d.o.o.

Založnika/Editori/Published by:

Zgodovinsko društvo za južno Primorsko - Koper / *Società storica del Litorale - Capodistria*® / Inštitut IRRIS za raziskave, razvoj in strategije družbe, kulture in okolja / *Institute IRRIS for Research, Development and Strategies of Society, Culture and Environment* / *Istituto IRRIS di ricerca, sviluppo e strategie della società, cultura e ambiente*®

**Sedež uredništva/Sede della redazione/
Address of Editorial Board:**

SI-6000 Koper/Capodistria, Garibaldijeva/Via Garibaldi 18
e-mail: annaleszdjp@gmail.com, **internet:** https://zdjp.si

Redakcija te številke je bila zaključena 30. 3. 2023.

**Sofinancirajo/Supporto finanziario/
Financially supported by:**

Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije (ARRS), Mestna občina Koper

Annales - Series Historia et Sociologia izhaja štirikrat letno.

Maloprodajna cena tega zvezka je 11 EUR.

Naklada/Tiratura/Circulation: 300 izvodov/copie/copies

Revija *Annales, Series Historia et Sociologia* je vključena v naslednje podatkovne baze / *La rivista Annales, Series Historia et Sociologia è inserita nei seguenti data base* / *Articles appearing in this journal are abstracted and indexed in:* Clarivate Analytics (USA): Arts and Humanities Citation Index (A&HCI) in/and Current Contents / Arts & Humanities; IBZ, Internationale Bibliographie der Zeitschriftenliteratur (GER); Sociological Abstracts (USA); Referativnyi Zhurnal Viniti (RUS); European Reference Index for the Humanities and Social Sciences (ERIH PLUS); Elsevier B. V.: SCOPUS (NL); Directory of Open Access Journals (DOAJ).

To delo je objavljeno pod licenco / *Quest'opera è distribuita con Licenza* / *This work is licensed under a Creative Commons BY-NC 4.0.*

Navodila avtorjem in vsi članki v barvni verziji so prosto dostopni na spletni strani: <https://zdjp.si>.
Le norme redazionali e tutti gli articoli nella versione a colori sono disponibili gratuitamente sul sito: <https://zdjp.si/it/>.
The submission guidelines and all articles are freely available in color via website <https://zdjp.si/en/>.

VSEBINA / INDICE GENERALE / CONTENTS

- Andrej Gaspari, Danijel Germek, Aleš Jelinčič, Miha Hren, Lidija Korat & Danijel Frka:**
Enigma M4 Cipher Machine from the Wreck of the German Minesweeper R 15 near Umag 1
La macchina crittografica enigma M4 recuperata dal relitto del dragamine tedesco R 15 presso Umago
Šifrirni stroj enigma M4 iz razbitine nemškega minolovca R 15 pri Umagu
- Zehra Laznibat & Mladen Obad Šćitaroci:**
Identity Features of Archaeological Sites in the Dubrovnik Historic Area 31
Caratteristiche identitarie dei siti archeologici nell'area di interesse storico di Dubrovnik
Identitetni dejavniki arheoloških najdišč na zgodovinskem območju Dubrovnika
- Pavel Jamnik & Bruno Blažina:** Je Turjeva jama nad reko Nadižo (na Kobariškem) bronastodobni obredni prostor plodnosti ali rodnosti? 61
La grotta Turjeva jama nei pressi del Natisone (area di Caporetto) probabile luogo di culto della fertilità o della natalità dell'età del bronzo?
Is Turjeva jama above the Natisone River (the Kobarid Region) a Bronze Age Ritual Area of Fertility or Natality?
- Dragica Čeč:** Donacije Janeza Nepomuka Kalistra – tržaškega »self-made mana« – in njegove vdove Marije v meščanski kulturi darovanja 101
Le donazioni di Janez Nepomuk Kalister – il »self-made man« triestino e della sua vedova Maria nella cultura borghese del donare
Donations of Janez Nepomuk Kalister – the Trieste »Self-Made Man« – and His Widow Maria in the Bourgeois Culture of Donations
- Aleksandar Rakonjac:** »Privreda kao veliki ekonomski sistem«: uspostavljanje složenih formi organizacije i upravljanja u jugoslovenskoj privredi (1945–1950) 125
»Fare un'economia di larga scala«: istituire forme aziendali complesse di organizzazione e gestione nell'economia jugoslava (1945–1950)
»Oblikovanje obsežnega gospodarstva«: vzpostavitev kompleksnih korporativnih oblik organizacije in upravljanja v jugoslovanskem gospodarstvu (1945–1950)
- Petra Čeferin:** Prebojna osemdeseta: arhitekturni epicenter Slovenija 141
I rivoluzionari anni '80: la Slovenia, epicentro di architettura
Breaking Through in the 80s: Architectural Epicentre Slovenia
- Matejka Grgič & Damjan Popič:** Procesi jezikovnega separatizma pri čezmejnih jezikovnih manjšinah: prevzemanje, prilagajanje in prevajanje covidne terminologije med Slovenci in Slovenkami v Italiji 151
Processi di separatismo linguistico tra le minoranze linguistiche transfrontaliere: adozione, adattamento e traduzione della terminologia Covid-19 tra gli sloveni in Italia
Processes of Linguistic Separatism in Cross-border Linguistic Minorities: Adoption, Adaptation, and Translation of Covid Terminology among Slovenians in Italy

Maja Mezgec: Slovensko-italijanski obmejni prostor: dejavniki vpliva na izbiro šole in vrtca v sosednji državi ..... 167 <i>Slovene-Italian Border Region: Factors Influencing the Choise of Kindergarden and School across the Border</i> <i>L'area di confine tra Slovenia e Italia: i fattori che influenzano la scelta della scuola d'infanzia e primaria oltre confine</i>	Dijana Vučković & Marijan Premović: Students' and Teachers' Perceptions of Emergency Remote Teaching and Learning in Montenegrin Higher Education during the Covid-19 Pandemic ..... 195 <i>Didattica a distanza in emergenza durante la pandemia di Covid-19: valutazione da parte degli studenti e dei docenti dell'istruzione superiore Montenegrina</i> <i>Učenje in poučevanje na daljavo v izrednih razmerah pandemije Covida-19: mnenja študentov in učiteljev v črnogorskem visokoškolskem izobraževanju</i>
Besim Gollopeni, Vlora Aliu & Modest Gashi: The Role of Open Public Spaces in Social Life during the Pandemic (Covid-19): Case Study in Kosovo ..... 181 <i>Il ruolo degli spazi pubblici aperti nella vita sociale durante la pandemia (Covid-19): caso studio in Kosovo</i> <i>Vloga odprtih javnih prostorov v družbenem življenju v času pandemije (Covid-19): študija primera na Kosovu</i>	<i>Kazalo k slikam na ovitku ..... 214</i> <i>Indice delle foto di copertina ..... 214</i> <i>Index to images on the cover ..... 214</i>

JE TURJEVA JAMA NAD REKO NADIŽO (NA KOBARIŠKEM) BRONASTODOBNI OBREDNI PROSTOR PLODNOSTI ALI RODNOSTI?

Pavel JAMNIK

Kočna 5, 4273 Blejska Dobrava, Slovenija
e-mail: pavel.jamnik@telemach.net

Bruno BLAŽINA

Jenkova cesta 16, 6230 Postojna, Slovenija
e-mail: bruno.blazina@gmail.com

IZVLEČEK

V prispevku analizirano dozdajšnje objave o arheoloških najdbah, ki so iz Turjeve jame nad reko Nadižo blizu vasi Robič na Kobariškem poznane že od leta 1890. Podamo geomorfološki opis jame in opišemo mesta, kjer so še vedno ohranjeni arheološki ostanki v prvotni legi. Na osnovi novo odkrite, delno antropogeno oblikovane kamnite konstrukcije v zgornji etaži jame, ki asociira na vulvo ali morda na združen moški in ženski spolni organ ter glede na mesta in način odlaganja posod z darovi, v razmislek podamo idejo, da je jama v mlajši bronasti dobi, približno v času od okoli leta 1400 do okoli 1200 pr. n. št. služila kot prostor izvajanja obredov plodnosti in/ali rodnosti. Na kratko podamo še arheološke, etnološke in mitološke poglede na jame kot prostore, ki morda pri človeku vzbujajo tudi predstave, povezane z rojstvom in ženskim elementom.

Ključne besede: Turjeva jama, Kobariško, pozna bronasta doba, jamski obredni prostor, rodnost, plodnost, kamnita konstrukcija, bronasta šivanka z ušesom

LA GROTTA TURJEVA JAMA NEI PRESSI DEL NATISONE (AREA DI CAPORETTO) PROBABILE LUOGO DI CULTO DELLA FERTILITÀ O DELLA NATALITÀ DELL'ETÀ DEL BRONZO?

SINTESI

Il seguente contributo propone un'analisi delle pubblicazioni esistenti sui ritrovamenti archeologici nella Turjeva jama presso il fiume Natisone nell'area di Robič (Caporetto), grotta nota sin dal 1890. Oltre alla descrizione geomorfologica della grotta vengono esposti i punti di rinvenimento dei resti archeologici in posizione primaria. In base al ritrovamento nel livello superiore della grotta di una struttura in pietra parzialmente antropica - associabile alla vulva o forse agli organi sessuali maschili e femminili congiunti - e in considerazione dei punti e delle modalità di posizionamento dei recipienti fittili con le offerte votive, gli autori avanzano l'opinione della possibile funzione della grotta in quanto luogo di culto della fertilità e/o natalità nella tarda età del bronzo, tra il 1400 e il 1200 avanti Cristo. Infine, vengono presentati in breve gli aspetti archeologici, etnologici e mitologici legati alle grotte quali ambienti che evocano nell'uomo associazioni relative alla nascita e alla femminilità.

Parole chiave: grotta Turjeva jama, area di Caporetto, tarda età del bronzo, grotta di culto, natalità, fertilità, struttura in pietra, ago in bronzo con cruna

*Drobci, koščki sestavljanke.
Nekaj naključnih koščkov v sestavljanke s tisočeri koščki,
pa si domišljaš, da boš uzrl celoto.
(Tove Alsterdal, Slep roj, 2019)*

UVOD

Ob vse razvitejših metodologijah raziskovanja in multilateralnih pristopih se razmeroma natančno približamo spoznavanju nekdanjega materialnega načina življenja prazgodovinskih skupnosti. Ob tem pa o verovanjih, verjetjih in kognitivnih odzivih, predvsem pa o čustvovanju in čustvenih odnosih do soljudi ter okolice, davno minulih pripadnikov prazgodovinskih, kulturno različnih, večjih ali manjših skupin, vemo zelo malo. O marsičem, kar je usmerjalo življenje prazgodovinskih ljudi, preprosto ne vemo ničesar. Še tisto, kar mislimo, da vemo, pa so zgolj predvidevanja in bolj ali manj posrečene razlage, ki so družbeno in osebnostno pogojene s časom, v katerem so predvidevanja in razlage nastale.

Pojav monoteističnih religij je v veliki večini primerov uničil ali spremenil, skoraj vedno tudi nasilno, verovanja ali verjetja, ki so obstajala v skupnostih pred njihovim pojavom. Sočasno s tem so se vzpostavila na novih religijah utemeljena načela, v okviru katerih je bil jasno opredeljen pogled na preteklo človeške navade in družbene prakse. Spolnost in rodnost ter vsi z njima povezani medčloveški in družbeni odnosi kot osnovno gonilo, na katerem temelji nadaljevanje vrste in kulture, so v monoteističnih religijah posebno občutljivo področje. Posledica tabuiziranja spolnosti je tudi skoraj popolno nepoznavanje teh človeških odnosov v preteklosti. To se kaže tudi v znanosti.¹ Trditev ni neresna ali neznanstvena. Že če se ozremo morda le na opise življenja, ki kažejo človekovo čustvovanje in razumevanje spolnosti naših neposrednih prednikov, spoznamo, da nam je popolnoma tuj in nerazumljiv že svet izpred 200 let (Kofol, 2003).² Kako naj potem poznamo in razumemo vedenje, čustvovanje in kognitivne vzgibe, na primer bronastodobnih ljudi, ki so živeli pred več kot 3000 leti? Spolnost in rodnost sta v človeški zgodovini vedno pomenili najpomembnejša temelja, tako za obstoj skupnosti kot tudi za ohranitev kulturnega izročila, ki ga posamezna skupnost živi. Nedvomno sta bili zato tudi v ospredju vseh verovanjskih in obrednih praks.

V pričujočem prispevku si z novimi spoznanji in opisom materialnih ostankov, odkritih v jami, prizadevamo nakazati poseben pomen, ki ga je za bronastodobne ljudi morda imela Turjeva jama ob

reki Nadiži na Kobariškem. Pri iskanju razlogov za tak, prav točno določen namen jame smo se ozrli na v znanosti sprejete interpretacije uporabe jam v prazgodovini, pa tudi na etnološki in mitološki pogled na človekov odnos do jam. Zavedamo se, da smo pri interpretaciji ujeti v vrednotenje z današnjimi vrednostnimi ter nazorskimi pogledi, ki jih žal ni mogoče popolnoma izključiti. Kljub temu pa menimo, da smo z natančno analizo vseh do zdaj objavljenih podatkov o jami, s preveritvijo konteksta še nekaterih starejših neobjavljenih najdb in z novimi odkritji prišli do faze, ko je mogoče nakazati na do zdaj neupoštevani pomen Turjeve jame v pozni bronasti dobi. Če naše ugotovitve in opažanja držijo, je Turjeva jama nad Nadižo arheološko najdišče neprecenljivega pomena, v katerem je ohranjen ostanek obredne dejavnosti, povezane z rodnostjo ali plodnostjo bronastodobnih ljudi tega prostora v času med 14. in 11. stoletjem pr. n. št.

Pri naši razlagi arheoloških sledi, ohranjenih v Turjevi jami, smo izhajali iz prepričanja, da je naloga arheologije iz preteklih dogodkov, v okviru omejenega števila ohranjenih materialnih ostankov človekovih dejavnosti, vsaj poizkušati razbrati ali razumeti tudi nematerializirano, torej duhovno dejavnost ljudi. Ali kot je v kritiki arheologije, kot pretirano osredotočene zgolj na materialne ostanke in njihovo medsebojno primerjavo opozoril avtor Puddu, s citatom Braidwooda, da pri ustvarjanju podob preteklosti, ki ostanejo v zgodovini določenega kraja »ne smemo izgubiti izpred oči« indijanca«, ki stoji za artefaktom“ (Puddu, 2022, 7).

TURJEVA JAMA

Grotta di Robig e di S. Ilario, Grotta di Robič, Caverna presso Robig, Kovačeva jama, Pelerinčeva jama, Obernejz(c)ova jama, Pavličeva jama, Pavlinčeva jama, Jama sv. Hilarija, Turjeva jama. Vseh deset imen se v literaturi uporablja za jama, ki je trenutno v Sloveniji prepoznavna in registrirana v katastru Jamarske zveze Slovenije z imenom Turjeva jama in katastrsko številko 821. V kataster je bila vpisana 3. avgusta 1950 (<https://kataster.jamarska-zveza.si/jama.php?mode=show&id=821>). V italijanskem katastru *Catastro storico VG* je pod istim imenom vnesena pod številko 3330 (<https://www.catastogrotte.it/grotta/8027/Turjeva-jama>). Da bi se izognili zmešnjavi, bomo v nadaljevanju uporabljali ime Turjeva jama, pod katerim je jama vnesena v jamski kataster. Zmešnjave pa ne pov-

1 Na najbolj banalnem primeru je to mogoče ponazoriti z množico prazgodovinskih in antičnih najdb, ki prikazujejo spolnost, pa so v strokovnih obdelavah najdišč v večini primerov, če sploh, omenjene le mimogrede. Take primere poznamo tudi v Sloveniji.

2 Izredna etnološka predstavitev življenja družin na območju Dolenje Trebuše v 19. stoletju, v katerem Kofolova opiše odnos do spolnosti, rojevanja in otrok v tradicionalni kmečki skupnosti, povsem podrejeni katoliškim normam in zapovedim, razgali predvsem, kako smo v današnjem, na tem področju povsem spremenjenem času, iz kolektivnega spomina že povsem izgubili takratna verovanja, verjetja in čustvovanja.

Slika 1: Ozka dolina Nadiže v predelu Turjeve jame: 1. Sv. Volar, 2 Der, 3 mesto vhoda v Turjevo jamo (Foto: P. Jamnik).

zročja le veliko imen, temveč se na nekaterih kartah in v posameznih zapisih (Vuga, 2004, 1) pojavlja še podatek, da sta na tem območju pravzaprav dve jami. Turjeva naj bi bila nekoliko nizvodno proti Italiji na višini približno 450 m. n. m., 150 višinskih metrov nad strugo Nadiže, jama, ki je v kataster vpisana kot Turjeva, pa je na kartah (1 : 5000) vrisana kot Pavličeva jama. Celotno strmo pobočje Studencev, kakor je poimenovano to pobočje nad Nadižo in kjer je na kartah vrisana neznana Turjeva jama, smo večkrat pregledali. Na tem območju druge podobne jame ni. Najdenih je bilo le nekaj manjših previsov, ki so premajhni, da bi bili sploh registrirani kot jame. Tudi domačini ne vedo za obstoj dveh podobnih jam. Menimo, da je vris dveh jam na kartah napaka, ki jo je povzročilo toliko različnih imen za le eno jamo.

Turjeva jama je tik ob izstopu iz približno 15 kilometrov dolge doline, ki povezuje Čedad (*Cividale del Friuli*) oziroma ravninsko območje Julijske krajine s predalpskim svetom soške doline. Povezovalna dolina, ki je bila v vsej človeški zgodovini najlažja in verjetno najpogosteje uporabljena komunikacijska povezava med Julijsko krajino in Posočjem, se začne s približno kilometer širokim vstopom v dolino pri Špetru (*San Pietro al Natisone*) in se po petih kilometrih že zoži na približno 100 metrov široko dolino pri naselju Podbonesec (*Pulfero*). Od tu do približno deset kilometrov oddaljenega izstopa iz doline pri vasi Robič je dolina v večini svoje poti široka le od nekaj deset metrov do največ 100 metrov (slika 1). Izstop ali vstop v dolino,

odvisno iz katere smeri gledamo, se na slovenski strani začne z naravno zaporo soteske, z manjšima osamelcema – Der z 289 m. n. m. z jugovzhodne strani in Sv. Volar s 317 m. n. m. kot manjša terasa – sta izravnava ob vznožju pobočja Mije. Obe vzpetini sta evidentirani prazgodovinski najdišči (Vuga, 1974, 96; Truhlar, 1975, 116; Urleb, 1975, 116). Le nekaj deset metrov južneje, pod vznožjem Sv. Volarja, prav v predelu najožjega dela doline, se pod skalno steno na višini 254 m. n. m., 19 metrov nad današnjo strugo Nadiže, odpira lepo obokan vhod v Turjevo jamo (slika 2). Jamski rovi so se oblikovali kot nekdanji odtok voda iz zaledja Mije. Domnevamo, da so bili zadnji večji odtoki vode skozi jamo ob koncu zadnje ledene dobe. Danes je manjši del jame vodno aktiven le še ob večjih deževjih, ko se skozi jamo vzpostavi občasen manjši vodni tok, ki iz jame odteče na površje skozi končni del spodnje etaže Turjeve jame.

Za lažjo predstavbo in potrebe tega prispevka jamski sistem Turjeve jame razdelimo v tri etaže oziroma tri višinske nivoje, ki jih povezuje zgoraj omenjena občasna struga meteorne vode. Tako kot srednjo etažo jame razumemo nivo, na katerem je danes vhod v jamo, vhodno dvorano in skoraj raven jamski rov, ki pelje do struge občasnega potoka. Spodnji nivo jame je nadaljevanje vodne struge, zgornja etaža pa je raven približno 30 metrov dolg rov z razširitvijo v manjšo dvorano, v katerega se vzpnemo po pobočju vodne struge in v katero voda od časa po ledeni dobi ni mogla več pritekati (slika 3).

Slika 2: Vhod v Turjevo jamo (Foto: P. Jamnik).

DOSEDANJE ODKRIVANJE MATERIALNIH OSTANKOV ČLOVEKOVE DEJAVNOSTI V TURJEVI JAMI

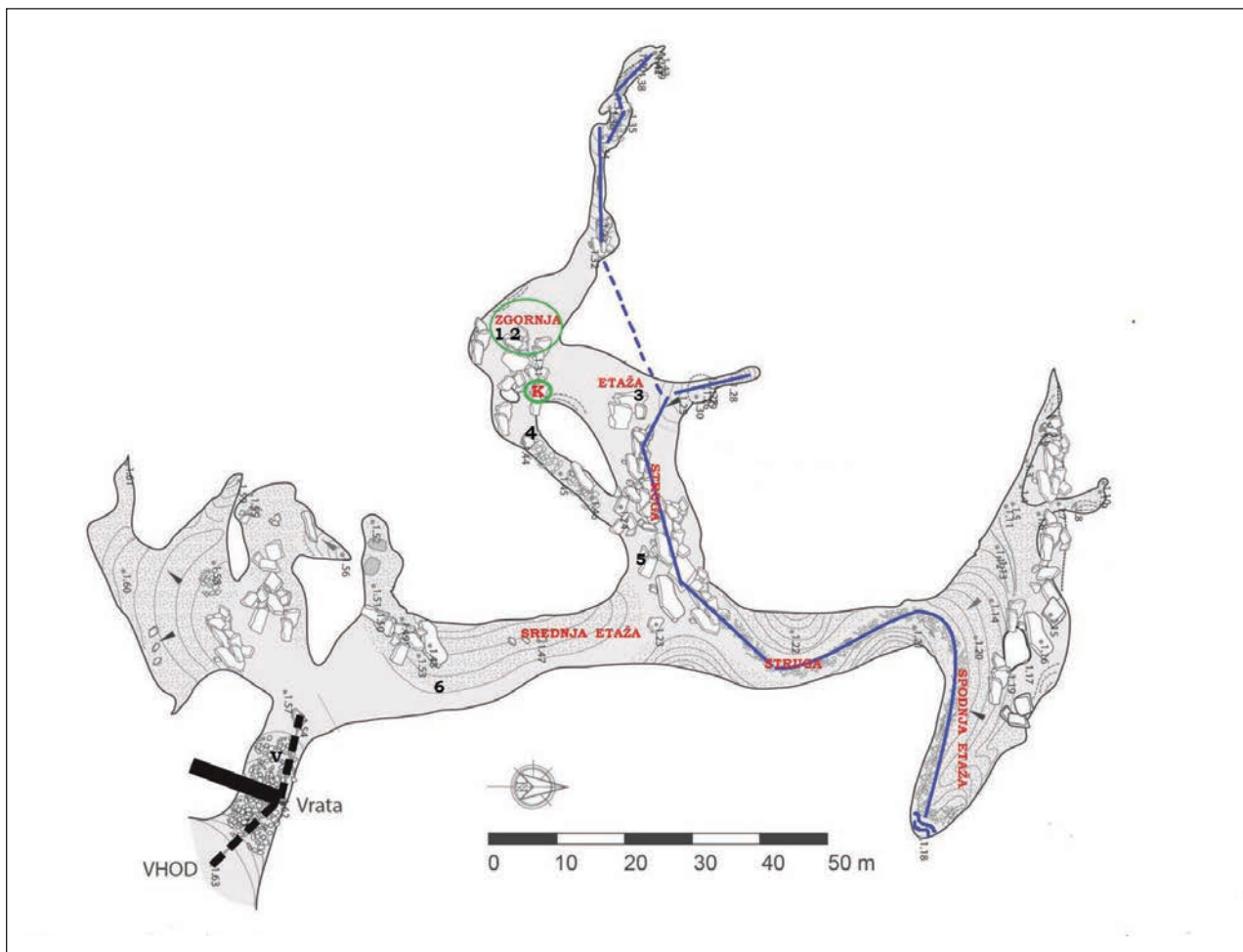
Od leta 1890 se v literaturi večkrat omenjajo prazgodovinske najdbe iz Turjeve jame. Kljub kar številnim objavam pa žal ni povsem jasno, kdo je v jami sploh izkopal testno sondo in kje točno so različni avtorji v jami nabirali arheološke ostanke.

Z analizo objav bomo zato poskusili najprej rekonstruirati, kje v jami so avtorji objavljenih besedil sploh raziskovali, in si prizadevali, vsaj okvirno, dosedanje najdbe umestiti v prostor jame.

Prvi, za katerega vemo, da so ga vznemirili arheološki ostanke v jami, je bil Carlo de Marchesetti.³ Leta 1890 je v svojem razmeroma obsežnem delu o »Starodavnem toku Soče« omenil tudi najdbe iz⁴ Turjeve jame, ki jo je omenil le kot veliko jamo ob vznožju

3 Carlo de Marchesetti, rojen 17. januarja 1850 v Trstu, umrl 1. aprila 1926 v Trstu; direktor Tržaškega naravoslovnega muzeja v letih 1876 do 1921, diplomiral iz medicine, ukvarjal se je z botaniko in arheologijo.

4 V poznejši literaturi, ki omenja Marchesettijev obisk jame, se vedno navaja letnica 1890, kar pa ni točno. V jami je bil v resnici že leto prej, torej leta 1889, kar je razvidno iz Rutarjevega poročila v *Letopisu Slovenske matice* (Rutar, 1890, 127), morda pa celo že tudi leta 1887, saj je s to letnico označen del Marchesettijevih ohranjenih najdb v muzeju v Trstu (Museo d'Antichità J. J. Winckelmann di Trieste) (Visentini, 2019, 113).

Slika 3: Tloris Turjeve jame z označenimi etažami in mesti iz jame pobranih najdb leta 2018 (1, 2, 3, 4) in leta 2022 (5, 6). K – kamnita konstrukcija, V – star vkop za vhom v jamo. Struga je označena z modro barvo (načrt povzet po Delić, 2018).

utrjenega gradišča. Jami je namenil nekaj povedi v opombi 3 na strani 215, ki se nadaljuje na stran 216:

Ob vznožju tega utrjenega gradišča je velika jama, ki je morala biti sodeč po ogromni količini fragmentov keramike, ki ležijo po jamskih tleh, zelo obljudena že v starih časih. Tehnika izdelave in okrasja kaže na neolitsko obdobje, čeprav tam doslej niso našli nobenih kamnitih izdelkov. Ob obisku te jame sem našel lepo bronasto iglo z očescem. Jamo so v preteklosti preoblikovali veliki podori, ki so vidni v jami, in velik vodni tok hudournika, ki se v jami pojavi v času deževja in ki v spodnjih delih jame odlaga ogromne količine gline. (Marchesetti, 1890, 215–216)

V prispevku se je zahvalil še Freynu in Volarichu, ki sta mu pomagala pri raziskavi jame. Izkopavanj v jami neposredno ni omenil. Istega leta je Simon Rutar v

Letopisu Slovenske matice o Marchesettijevih najdbah v jami podal informacijo:

V spodaj ležeči Kovačevi jami je našel dr. Marchesetti več črepinj in koščenih ostankov, ki pričajo, da so prazgodovinski ljudje tudi v tej jami stanovali. Strop je okajen in na nekem mestu se odpira skozenj ozek preduh, tako da se je lahko dim po njem vzdigal. Ker pa jama ne obeta bogatih najdb, zato Marchesetti ni hotel dalje po njej razkopavati. (Rutar, 1890, 127)

Marchesetti je najdbe iz Turjeve jame pozneje omenil še dvakrat. Najprej leta 1893 v obdelavi Nekropole pri Sv. Luciji (Most na Soči) pri Tolminu, ko je popravil tudi prvotno datacijo iz neolitika v bronasto dobo. Ob opisu groba odraslega pokojnika št. 2175, izkopanega leta 1890 pri Sv. Luciji, ki je bil pokrit z apnenčevo ploščo, je navedel še pridanke, in sicer trebušasto ponev ter v

ovčjo golenico zapičeno bronasto šivanko (Marchesetti, 1893, 97, 268–269, 313).⁵ Leta 1903 je Marchesetti v delu o prazgodovinskih gradiščih Trsta in Julijske krajine Turjevo jamo vnovič le omenil. V opombi je zapisal:

Ob vznožju tega gradišča (sv. Volar) je velika jama z veličastnimi ostanki človeške dejavnosti, predvsem s fragmenti loncev, ki v nagnjenem delu, kjer je voda odplavila sediment, ležijo v velikih količinah na površini in jih je mogoče pobrati brez napora. Našel sem tudi bronasto iglo z ušesom. (Marchesetti, 1903, 89–90; 2021, 86)

Ob Marchesettijevih omembah Turjeve jame se zdi, da morda v jami sploh ni kopal in je najdbe, ki jih omenja, po jami preprosto le pobral. Marchesetti nikjer ni uporabil besede izkopavanje, temveč je le omenjal, da je v jami našel ostanke človekove dejavnosti. Je pa res, da je njegov sodobnik Simon Rutar zapisal: »[...] Marchesetti ni hotel dalje po njej razkopavati« (1890, 127), kar vendarle nakazuje na začeto izkopavanje, ki pa ga je opustil. Pomembno pa se nam zdi, da je Marchesetti leta 1903 natančno navedel, da keramika leži na površju »na strmini, kjer je prst sprana,« in: »Našel sem tudi bronasto iglo z ušesom« (Marchesetti, 2021, 86).

V letu 2019 sta za rekonstrukcijo posegov in mesta najdb v jami izšla dva zelo pomembna članka Paole Visentini, kustosinje Arheološkega muzeja v Udinah (Visentini, 2019), in Giovannija Tasca, kustosa Musea Civico Federico De Rocco (Tasca, 2019).

Visentinijeva domneva, da je Marchesetti arheološke ostanke po jami le zbral in da v jami ni izkopaval (Visentini, 2019, 114). Ugotovila pa je razliko med ohranjenjo Marchesettijevo keramiko. Del Marchesettijevih najdb, ki so trenutno v muzeju v Trstu (*Museo d'Antichità J. J. Winckelmann di Trieste*), je opremljen z etiketo »Caverna o Grotta di Robig« in letnico 1887 (Visentini, 2019, 113). Avtorica meni, da je ta del tržaške zbirke združljiv z delom Marchesettijeve zbirke, ki je v Furlanskem naravoslovnem muzeju (*Museo Friulano di Storia Naturale*). V tej zbirki so tudi fragmenti keramike s sigasto konkrecijo, kot mesto najdbe pa je označeno »leva jama«⁶ (Visentini, 2019, 113). Avtorica je navedla še podatek, ki je zapisan v neobjavljenem Marchesettijevem poročilu o prazgodovinskih izkopavanjih iz leta 1892 z naslovom *Poročilo o prazgodovinskih izkopavanjih, RP MS MISC 88 / E / 6.2*, ki je v Marchesettijevem fondu v okviru Diplomatskega arhiva v Trstu (*Archivio Diplomatico di*

Trieste). V *Poročilu* je Marchesetti popravil svojo prvotno datacijo iz leta 1890 iz neolitika v bronasto dobo, ko je zapisal, da je na gradišču nad jamo izkopal več bronastodobnih predmetov, ki so enaki kot najdbe, ki jih je zbral v prostorni jami pod gradiščem, za katero je dejal, da jo ima namen še raziskati (Visentini, 2019, 113–114). Fragmente s sigasto konkrecijo je Marchesetti, tako kot je zapisano tudi na zbirki, nedvomno nabral po strugi in v zgornji etaži, v »levi jami« po njegovo, keramika, ki je v Tržaškem muzeju, pa bi bila dejansko lahko izkopana za vhodom v jamo. Izkopavanje za vhodom v Turjevo jamo je bilo namreč nedvomno opravljeno, saj je vkop viden še danes (slika 4). Žal Marchesettijeve najdbe še vedno niso obdelane, zato z gotovostjo ni mogoče reči ničesar.

Dne 15. oktobra 1894 je jamo prvič obiskal, verjetno na podlagi podatkov, ki jih je o jami izvedel iz Marchesettijevih objav, Achille Tellini,⁷ član Furlanskega speleološko-hidrološkega društva iz Vidma (*Soci dello C.S.I.F. di Udine*). Jamo je obiskal še 15. maja 1898 skupaj z R. Bolicem, A. Ferruccijem in L. Gordanijem. Najnatančnejši pregled je opravil 25. oktobra, zadnjič pa je bil v jami – izključno zaradi pobiranja prazgodovinskih ostankov – 4. decembra 1898 (Tellini, 1898–99a, 18; Tellini, 1898–99b, 36).⁸ Pri opisovanju geomorfologije jame je zapisal, da sta ob vhodu dva suhozida (Telini, 1898–99a, 19), ni pa omenil nikakršne sledi vkopa. Ker je njegov opis jame zelo natančen, domnevamo, da bi sledi nekaj let starega vkopa, če bi ga takrat videl, v članku omenil. Čeprav nikjer ni omenil, da je v jami kopal, pa se zdi, še zlasti ob toliko obiskih jame, da je morda vkop za vhodom v jamo vendarle Tellinijev. V objavi je sicer bolj kot arheološkim najdbam pozornost namenil geomorfologiji jame, je pa iz njegovega besedila mogoče razbrati, kje je opazil in nabiral lončenino. »Na nekaterih mestih v jami, natančno od nadmorske višine 258 m do 250 m, ob najširši galeriji in na nekaterih mestih v ilovici, ki je med balvani, je v izobilju drobcev prazgodovinskih posod, ki pa niso v sedimentu, ampak so raztreseni po strugi potoka in med balvani« (Telini, 1898–99a, 19). Iz načrta jame, ki ga je objavil, je razvidno, da se njegovo lociranje lončenine nanaša na del jame, ki smo ga mi poimenovali »zgornja etaža«, in del, ki ga označujemo kot »struga potoka« (slika 3). Tellini je med najdbami omenil tudi preluknjano lupino školjke *Cardium edule* (slovensko ime: srčanka), ki naj bi bila po njegovem mnenju del ogrlice (Telini, 1898–99a, 19). Tellinijeve najdbe hrani Furlanski naravoslovni muzej (*Museo Friulano di Storia Naturale*), do danes pa

5 Nekateri avtorji (Knavs & Mlinar, 2005, 66; Tasca, 2019, 117) pri navajanju Marchesettijeve omembe Turjeve jame napačno navajajo stran, na kateri jo Marchesetti omenja. Na strani 319, ki je navedena v citatu, gre namreč le za Marchesettijeve splošne opise komunikacije in prazgodovine Posočja.

6 To je del jame, ki ustreza našemu poimenovanju »Zgornja etaža«.

7 Tellini Achille, geolog, 25. febr. 1866 – 1. okt. 1938. Študiral je naravoslovje na univerzi v Torinu in Rimu, kjer je postal asistent v geološko-paleontološkem inštitutu. Leta 1894 je bil imenovan za profesorja naravoslovnih ved na tehnično-industrijskem inštitutu A. Zanon v Vidmu. Geološko je raziskoval pokrajino Furlanijo oziroma Beneško Slovenijo. Zanimala ga je tudi speleologija, hidrologija in klimatologija.

8 Ker gre za enaka prispevka, pri citiranju literature v nadaljevanju uporabljamo le prvi naveden vir.

Slika 4: Star vkop za vhodom v Turjevo jama (Foto: P. Jamnik).

je ohranjenih skupno 281 fragmentov keramičnih posod in kamniti izdelek z luknjo, ki ga sicer Tellini v svojem članku ni omenil, je pa ta najdba med njegovo zbirko iz Turjeve jame. Preluknjane školjke v zbirki ni več (Tasca, 2019, 118).

Leta 1908 je Michele Gortani obdelal Tellinijeve kostne najdbe iz Turjeve jame. Kostni ostanke pripadajo različnim živalim. Konjska (*Equus* sp., *E. asinus* L.) naj bi bila ena kost, za katero pa Gortani pravi, da je iz primerjav v muzejih Univerze v Bologni ugotovil, da bi lahko pripadala tudi oslu (*E. asinus*), vendar se zaradi redko najdenih oslovih kosti v jamah in težave pri razlikovanju med oslovskimi in konjskimi kostmi ni upal odločiti za osla. Svinji (*Sus scrofa*) pripadajo tri kosti, ovci ali kozi (*Ovis* seu *capra*) 24 kosti in govedu (*Bos taurus*) osem kosti, od tega sta dve telečji. Za obravnavane kosti iz

Turjeve jame je avtor zapisal, da ne gre za fosilne kosti, temveč za mlajše ostanke (Gortani, 1908, 3–16). Gortani je Turjevo jama pozneje omenil še enkrat, vendar brez novih podatkov (Gortani, 1930, 100).

Dva italijanska avtorja sta jama omenjala še leta 1908 in 1934, vendar omembi ne prinašata novih podatkov (De Gasperi, 1908, 39; Paschini, 1934, 4).⁹

Po drugi svetovni vojni je bila Turjeva jama v Sloveniji prvič omenjena v kratkem pregledu arheoloških najdb v Gornjem Posočju, v katerem je avtor povzel le Rutarjevo omembo, da Marchesetti, ker jama ni obetala bogatih najdb, v njej ni želel dalje kopati (Mozetič, 1956, 25).

Leta 1971 je Turjevo jama v svoji doktorski disertaciji navedel F. Leben. Prepričan je bil, da je v jami kopal Marchesetti, saj je zapisal:

⁹ De Gasperi je v kratkem sestavku opisal, da je 8. septembra 1907 jama, ki je tudi pomembno neolitsko najdišče, obiskal zaradi preučevanja netopirjev, v njej pa je naletel na štiri prestrašene in cvileče ženske, ki so se v jami izgubile in niso našle poti ven.

Obsežne jamske sedimente je sondiral leta 1890 C. Marchesetti in odkril v njih prazgodovinsko keramiko. Najdbe, ki so neznano kje, je datiral v končni neolitik in starejšo bronasto dobo. Tudi karbonizirani ostanke žitaric (ječmen in pšenica) so iz iste plasti. Drobci keramike in bronasta igla z ušescem iz plasti pod površjem pa datirajo že v poznejše kovinsko obdobje. Bržkone se te najdbe v ozki zvezi z železnodobnim gradiščem na hribu Sv. Volarja. (Leben, 1971, 73–74)

Podatek, da najdbe izvirajo iz različnih plasti, pred tem zapisom nikjer ni naveden, prav tako pa ni znano, kje je Leben pridobil podatek o karboniziranih ostanke žitaric, ječmena in pšenice, ki naj bi jih izkopal Marchesetti, saj se omemba karboniziranih žitnic ne pojavi v nobeni od starejših objav.

V knjigi Arheološka najdišča Slovenije, ki je izšla leta 1975, je F. Leben, le v nekoliko spremenjenih povedih, zapisal enake podatke o Turjevi jami (Leben, 1975, 116).

Po več kot sedemdesetih letih se je pri italijanskih raziskovalcih vnovič pojavilo zanimanje za Turjevo jamo. Ob tem pa se je za rekonstrukcijo pobiranja arheoloških ostankov iz jame pojavila še ena nejasnost. Del Fabbro in Rapuzzi sta v objavi eneolitske naselbine blizu Qualsa pri Udinah (Del Fabbro & Rapuzzi, 1972, 5–27) omenila, da Quals leži prav v liniji poti, ki so ob Nadiži povezane s tamkajšnjimi jamami, ob drugih jamah pa sta omenila tudi Turjevo jamo (*Grotta di Robič*) kot najdišče keramike podobnih lastnosti, kot je v Qualsu (Del Fabbro & Rapuzzi, 1972, 23). V prispevku sta objavila tri slike z 18 fragmenti keramike, za katero sicer nista izrecno zapisala, iz katerega najdišča so, vendar je iz konteksta objave jasno, da najdbe pripadajo najdišču, ki ga članek obravnava. Dve leti pozneje, leta 1975 pa je s temi fotografijami keramike nastala zmešnjava. Del Fabbro je v pregledu kraških jam s prazgodovinskimi arheološkimi ostanke v vzhodni Furlaniji (Del Fabbro, 1975, 40–48) glede Turjeve jame povzel Tellinijeve geomorfološke ugotovitve, njegov načrt jame in z risbo predstavil rekonstruiran profil sedimentov, ki ga je primerjal z nekaterimi drugimi profili v članku obravnavanih jam. Del Fabbro je zelo jasno opredelil, kje je po njegovem mnenju najdišče prazgodovinskih ostankov.

Prazgodovinsko nahajališče se nahaja v bližini vhoda do približno 15 metrov v notranjost. Plast je sestavljena iz humusne snovi, v kateri sta pepel in oglje in je pomešana z ostrorobimi apnenčastimi kamenčki s premerom od 5 do 25 cm (Del Fabbro, 1975, 40).

V nadaljevanju prispevka je dodal še podatek, da holocenska plast ne presega debeline 40 cm (Del Fabbro, 1975, 53).

V prispevku je Del Fabbro zapisal, da so bile Tellinijeve najdbe med obema vojnoma izgubljene (Del Fabbro, 1975, 48). Objavil pa je tri fotografije s skupno šestimi fragmenti keramike (Del Fabbro, 1975, 45–47, slike 28–30). To pomeni, da je keramiko v jami pobiral tudi Del Fabbro. Če to drži, je moralo biti pobiranje opravljeno pred letom 1972, saj je namreč pod fotografijami kot referenco navedel besedilo iz leta 1972, v katerem sta s soavtorjem obravnavala sledi eneolitske naselbine pri Qualsu (Del Fabbro & Rapuzzi, 1972). Tu pa nastopi težava. V članku iz leta 1972 so res objavljene tri fotografije z 18 fragmenti keramike, vendar med njimi žal ni mogoče prepoznati istih fragmentov, ki jih leta 1975 Del Fabbro objavi kot keramiko iz Turjeve jame. Del Fabbro je v prispevku leta 1975 naštel še živali, katerih kostni ostanke so bili najdeni v jami, in sicer domače govedo (*bos taurus*), ovca ali koza (*capra seu ovis*), jelen (*cervus elephus*) in svinja (*sus scrofa*), ter poudaril, da med kostnimi ostanke ni starejših, fosilnih najdb. Da je arheološke ostanke v jami nabiral tudi Del Fabbro, je mogoče sklepati tudi po tem, ker je v prispevku zapisal, da so bile predhodno odkrite najdbe med vojnoma uničene. Za keramiko je zapisal, da gre za lončenino pozne bronaste dobe, poleg nje pa je v jami tudi veliko kaštelirske keramike (Del Fabbro, 1975, 53). Glede na to, da je Del Fabbro zelo natančno, celo z debelino posamezne plasti, opisal sedimente za vhodom v jamo, se kar samo ponuja vprašanje, ali ni morda sonde izkopal on. Kljub temu pa se ne zdi zelo verjetno, da bi si kot tuj državljan v sedemdesetih letih 20. stoletja tik ob meji med Italijo in Jugoslavijo upal v jami brez dovoljenj izkopati razmeroma veliko sondo, ki je za vhodom vidna še danes. Ali pač?

V letih 1988–1989 je Francesca Bressan iz Furlanskega naravoslovnega muzeja (*Museo Friulano di Storia Naturale*) v Arheološkem vestniku objavila del Tellinijevih najdb, ki so se kljub De Fabbrovemu prepričanju, da so uničene, še ohranile (Bressan, 1988–1989, 519–527). Avtorica je navedla, da je gradivo, kolikor ga je še po pretresih obeh svetovnih vojn ohranjenega, v Naravoslovnem muzeju v Vidmu (*Museo Friulano di Storia Naturale di Udine*), manjši del pa je v Mestnem muzeju v Trstu (*Civici Musei di Trieste*). V prispevku ni navedla, koliko gradiva je obdelala, temveč je keramiko le razdelila v tri kategorije (fino, grobo in polfino), posamezno kategorijo pa je okvirno opisala. Na sliki 1 je prvič kot najdbo iz Turjeve jame predstavila tudi 10 cm velik izdelek z luknjico, ki ga je opredelila kot gladilo iz peščenjaka. Celoten analiziran inventar je na osnovi tipoloških primerjav s kraškimi in istrskimi gradišči časovno umestila »v daljše obdobje od razvite srednje bronaste dobe do konce mlajše oziroma do začetka končne bronaste dobe, to je od 15. do začetka 12. st. pr. n. št.« (Bressan, 1988–1989, 523). V isti številki

Arheološkega vestnika je v zvezi s Turjevo jamo D. Svoljšak navedel podatek, da naj bi v jami izkopal Marchesetti. Zapis naj bi bil objavljen v Bollettino della Società Adriatica di Scienze Naturali in Trieste, številka 13, izšel pa naj bi leta 1892 (Svoljšak, 1988–1989, 376). Žal navedba citata ni točna. Številka 13 je izšla leta 1891 (morda so ob izidu natisnili napačno letnico), tako kot številka 12. Leta 1893 je izšla potem številka 14. Biltena z letnico 1892 sploh ni. V številki 13 o Turjevi jami na straneh 14 in 15, ki ju navaja Svoljšak, kakor tudi v celotni številki biltena, ni nikjer omembe Turjeve jame. Svoljšak je poleg tega napačnega vira navedel kot vir še številko biltena 15 in stran 268, kar pa se ujema z že znanimi navedbami Marchesettija o najdbah v Turjevi jami (Marchesetti, 1893, 97, 268–269, 313). Skratka, jasnega podatka, ali je v jami Marchesetti sploh kopal, ali je lončenino po njej le pobral, žal ni objavljenega nikjer. Svoljšak je na podlagi datacije v katalogu razstave »Preistoria nell Udine« v Vidmu leta 1981, v katerem je objavljena fotografija dveh rekonstruiranih skodel in enega ročaja (Bressan, Riedel, & Candussio 1981, 51), o najdbah iz Turjeve jame zapisal, da iz Turjeve jame »izvira verjetno najstarejša bronastodobna keramika v Posočju [...] morda celo iz zgodnje bronaste dobe [bronz antico]« (Svoljšak, 1988–1989, 367).

Leta 1991 je predstavnicav zavoda za varstvo kulturne dediščine iz Nove Gorice, N. Osmuk skupaj s predstavnikom inštituta za Arheologijo ZRC I. Turkom in J. Dirjecem, po opozorilu, da so v jami opaženi sveži vkopi v jamske plasti, opravila ogled jame. Ugotovili so, »da so vkopi zelo majhni in nikakor ne ogrožajo bistveno pričevalnostne vrednosti sedimentov v jami« (Osmuk, 1992, 294).¹⁰ Ob podrobnejšem ogledu stranskih rogov v jami so:

V sredini desnega jamskega rova naleteli na sledove močnega vodnega toka, v katerega strugi je bilo večje število kosov prazgodovinske lončenine, med njimi tudi kar veliki odlomki. Lončevina se pojavlja na daljšem odseku struge, ki je ponekod poglobljena v ilovnate sedimente v rovu. Zdi se, da ni nikakršnega dvoma o tem, da prihaja vodni tok nekje s površja in prinaša s seboj material z zgornjega najdišča pri sv. Volarju. (Osmuk, 1992, 294)

Taka interpretacija prisotnosti lončenine v jami je žal popolnoma napačna, so jo pa od objave naprej povzemali vsi poznejši avtorji. Že naslednje leto, po omenjenem strokovnem ogledu jame, so iskalci arheoloških predmetov ob pregledovanju jame z detektorjem kovin našli več bronastih predmetov. Najdbe je najditelj

kmalu po odkritju predal Inštitutu za arheologijo ZRC SAZU. »Dve bodali, fragment sekire, 8 fragmentov srpov in ‚neoblikovane bronaste predmete‘, ki jih najditelj žal ni ohranil. Verjetno je šlo za surovce ali ingote« (Čerče & Šinkovec, 1995, 221). Avtorji so se odločili najdbe vključiti v pregled depojskih najdb, ob tem pa so zapisali, da »po pripovedovanju najditelja so predmeti ležali skupaj, na istem mestu, le bodali naj bi bili nekoliko oddaljeni. Najverjetneje gre za depo« (Čerče & Šinkovec, 1995, 221).

Takratni najditelj predmetov je na naše zaprosilo preveril svoje zapiske in nam 27. januarja 2022 podal naslednjo informacijo o okoliščinah najdbe:

Najdbe so bile v vhodnem delu jame, na področju, ki je vsaj še malo osvetljeno z dnevno svetlobo, in sicer: prstan, pol sekirice (rezilo), bodalo, osem fragmentov srpov, precej kosov amorfnega bronca ali bakra in trije kosi svinca, eden izmed njih v obliki kratkega, širokega in debelega traku z luknjico. Vse te najdbe z izjemo prstana in amorfnih kosov bronca/bakra in verjetno dveh amorfnih kosov svinca sem predal dr. Draganu Božiču, ta pa verjetno naprej v področni muzej. Amorfnе kose bronca/bakra in verjetno dva prej omenjena kosa svinca sem pustil v jami. Na temnih področjih (rovih in etažah) sem naletel na večjo recentno onesnaženost, zato sem se le sprehodil skozi njih in našel le eno bronasto najdbo, kot sem si zapisal. To pomeni, da je po vsej verjetnosti bila amorfnа ali pa majhen, meni neprepoznan fragment in sem jo pustil tam. Kratko iskanje sem opravil tudi tik pred jamo, za vhodnim nasipom ter po travniku tik pred nasipom, povsod sem našel samo smeti.¹¹

Kakor koli že, ali je bilo v primeru najdb iz Turjeve jame najdene kovinske predmete utemeljeno obravnavati kot depojsko najdbo, ali bi že ob prevzemu najdb in pridobljenih podatkih o okoliščinah najdbe morali pomisliti na drugačen kontekst odlaganja predmetov v jami, na primer kot daritveno mesto, je prepozno razglabljati. Žal arheologi niso preverili, ali se predmeti (domnevni surovci, ki jih je na skalo odložil najditelj) še nahajajo v jami, zato obdelava najdbe kot depoja žal ne more odražati celostne slike.

Od najdbe do objave prstana, ki je bil najden sočasno z naštetimi bronastimi predmeti leta 1992, in še enega kosa svinca z luknjo, je preteklo 23 let. Ker avtorja omenjata celo dva različna najditelja kovinskih predmetov, ne vemo, ali gre v primeru svinca za najdbo, ki je bila najdena skupaj z drugimi predmeti leta 1992, ali pa je to

¹⁰ Ker je moralo biti že ob tem ogledu jasno, da arheološke najdbe niso le globlje v sedimentih, temveč lahko že takoj pod ilovnatim oprhom, je navedba o tem, da vkopi ne ogrožajo pričevalnostne vrednosti sedimentov, nekoliko nenavadna.

¹¹ Elektronsko sporočilo z dne 27. januarja 2022 (avtorjev arhiv). Najditelj predmetov ne želi biti imenovan, se mu pa tukaj najlepše zahvaljujemo za poslane informacije.

od takrat najdenih treh kosov svinca neodvisna najdba. Drugi, neimenovani najditelj, naj bi v nasprotju s prvim najditeljem bronastih predmetov našel nekaj kosov bronu tudi pred jamo, ni pa navedeno, kakšna je bila usoda najdb. Za prstan avtorja menita, da je bil izdelan iz dela rimske fibule tipa Avcisa, ki so se nosile od konca 1. stol. pr. n. št. in še v prvi polovici 1. stol. n. št. (Gerbec & Mlinar, 2015, 399).

Leta 1997 je Kobariški muzej s sredstvi Ministrstva za kulturo nekaj metrov za kapom vhoda v jamo namestil železne rešetke. »Ob izkopu za betonske nosilce so delavci našli tudi nekaj lončenine, deloma bronastodobne, ki jo bo obdelala P. Bratina« (Osmuk, 2001, 110). Do danes izkopana lončenina še ni bila obdelana.

Za novo pobiranje lončenine iz Turjeve jame se je izvedelo leta 1999. Takrat je keramiko in kosti, nabrane po jami, muzeju predal Aleksander Lovrenčič. Avtorja M. Knavs in M. Mlinar sta pridobljeno gradivo obdelala in ga časovno opredelila v dveh člankih leta 2005 in 2006 (Knavs & Mlinar, 2005, 59–72; Mlinar & Knavs, 2006, 22–23). V članku nista navedla celotnega prevzetega števila keramičnih fragmentov, sta jih pa v članku obdelala 50, ki so bili v muzeju inventarizirani. To so odlomki ustij, ročajev in dna lončenih posod ter keramični vijček. Za preostalo neinventarizirano gradivo sta navedla le skupno težo – 11,255 g. Predanih je bilo tudi 18 večjih odlomkov živalskih kosti in en zob. Nekaj živalskih ostankov je bilo mogoče taksonomsko opredeliti, in sicer; 8 fragmentov *Ovis seu Capra*, 2 fragmenta *Cervus elaphus*, 1 fragment *Sus Scrofa*, in 1 odlomek lobanje manjše vrste ptiča. Na dveh odlomkih so sledi rezanja, na jelenovem rogu pa sledi glodavcev. Trije odlomki pripadajo mladim živalim (Knavs & Mlinar, 2005, 60).

Avtorja sta pri obdelavi keramičnega gradiva izhajala iz tipologije bronastodobne naselbine Oloris pri Dolnjem Lakošu, primerjala pa sta jo tudi z najdišči Ponte S. Quiruni (Most sv. Kvirina), Most na Soči in Gradišče nad Ajdovščino. Analizirano gradivo pripada loncem (30 %), skledam (24 %), skodelam (4 %) in skodelicam (2 %). Med neopredeljive fragmente (40 %) sta uvrstila dna, ostenja, ročaje in držaje. Obdelano gradivo, glede na posamezne tipološke značilnosti posodja, sta avtorja umestila v mlajšo bronasto dobo, predvsem v starejšo fazo te stopnje, v čas med 14. in 11. stoletjem pr. n. št. (Knavs & Mlinar, 2005, 64) oziroma čas od približno leta 1400 do približno 1200 pr. n. št. (Mlinar & Knavs, 2006, 23). Glede na geografsko oddaljenost Olorisa ter na drugi strani bližino Benečije in Furlanske nižine ter Tržaškega krasa, sta ocenila, da je gradivo smiselno kronološko umestiti tudi v italijansko bronastodobno shemo. Po njej spada v t. i. *bronzo recente*, med približno 1300 do 1100 pr. n. št., kar po Reineckejevi srednjeevropski kronologiji ustreza času med srednjo in pozno bronasto dobo (Knavs & Mlinar, 2005, 64). V sklepnih besedi sta se avtorja vprašala tudi o namenu uporabe Turjeve jame. Na podlagi depoja bronastih predmetov,

ki naj bi bili darovani ali odloženi v jami, domnevata, da je bila jama kulturni prostor prebivalcev gradišča Sv. Volar. T. i. depojsko najdbo pa sta popolnoma ločila od keramike, ki sta jo obravnavala v svojem prispevku. Prisotnost keramike v jami sta žal izpeljala iz napačne razlage, da naj bi keramiko v jamo prinesla meteorna voda iz gradišča Sv. Volar, ki je nekoliko severneje nad jamo. Zapisala sta,

da gre za tipično naselbinsko keramiko, značilno za čas pozne srednje in začetka mlajše bronaste dobe. Zaradi najdb kosti drobnice pa ne izključujemo možnosti, da so nekatere prostoročno izdelane lonce v jamo prinesli občasni bronastodobni »obiskovalci«, predvsem pastirji (Knavs & Mlinar, 2005, 64; Mlinar & Knavs, 2006, 23).

Čeprav gre za zelo pomembno, prvo resno obravnavo keramike iz Turjeve jame, pa avtorja od najditelja žal nista poskušala pridobiti natančnejših podatkov o mestih, kjer jo je pobiral, in sta se zadovoljila le z razlago, da keramika v jamo prihaja skozi jamske razpoke z vodo.

Leta 2011 je Benjamin Štular v okviru vrednotenja uporabnosti visoko ločljivega digitalnega modela reliefa, ki je bil pridobljen z lidarskim snemanjem v kobariški mikroregiji, analiziral tudi podatke iz prostora pred Turjevo jamo. Arheološko uporabnih podatkov ni zaznal, je pa prvi, ki je – po tem, ko je razlaga prisotnosti keramike v jami zaradi vnosa z meteorno vodo postala z objavami že skoraj dejstvo – v članku izrazil mnenje, da bi bilo treba to interpretacijo vnovič preveriti (Štular, 2011, 398).

V katalogu razstave o arheologiji Breginskega kota, v katerem so s fotografijami prikazani tudi bronasti predmeti iz Turjeve jame, ena restavrirana posoda in keramično vretence bikonične oblike (vijček), je bil leta 2014 prvič zapisan dvom, ali so bronasti predmeti, najdeni leta 1992, sploh depojska najdba.

Natančnejši podatki ponujajo nekoliko drugačno razlago najdišča. Verjetno gre za jamsko svetišče oz. prostor kulta, hkrati pa je jama lahko služila tudi kot zatočišče za prebivalce z gradišča na Sv. Volarju. Nadaljevanje tradicije darovanja znotraj jame kažejo tudi posamezne mlajše arheološke najdbe (Mlinar & Gerbec, 2014, 14, 28–29).

Verjetno je k novemu pogledu o namembnosti jame pripomogel razmislek ob ovrednotenju še preostalih kovinskih najdb (prstan, surovci svinčene ploščice z luknjo), ki so bili v jami najdeni z iskalcem kovin. V objavi sta avtorja zato navedla, da jama lahko razumemo kot jamsko svetišče oziroma prostor kulta, hkrati pa naj bi služila kot zatočišče za prebivalce Sv. Volarja. Ob tej navedbi sta se sklicevala na svoja prispevka iz kataloga o Breginjskem kotu, možnost obredne oziroma kulturne rabe jame pa sta razširila na daljše obdobje.

Da morda ni bila mesto kulta le v bronasti dobi, kaže najdba prstana, izdelanega iz dela rimske fibule vrste Avcisa, ki so se nosile od konca 1. stol. pr. n. št. in še v prvi polovici 1. stol. n. št. Kdaj so jo preoblikovali v prstan, lahko le ugibamo. Določena kulturna mesta so dolgo ostala v spominu in so jih obiskovali dalj časa, od prazgodovine pa lahko vse do mlajših obdobj ... (Gerbec & Mlinar, 2015, 399).

V prejšnji objavi je bil še zapisan dvom o depojski najdbi, v naslednji objavi pa je to zapisano že popolnoma eksplicitno:

Ker predmeti niso bili odloženi na istem mestu, ne gre za zakladno najdbo. Podrobnejša časovna opredelitev bronastodobnih najdb potrjuje njihovo uporabo in odložitev v daljšem obdobju, med 13. in 11. stol. pr. n. št. Tudi sestava v Turjevi jami odkritih najdb (številna keramika – kat. št. 8, 9, kovinski predmeti, živalske kosti s sledovi rezanja), namerna razbitost posodja in ožganost kovinskih predmetov kažejo, da je bilo tam zelo verjetno daritveno mesto. (Razvojno društvo Breginjski kot, 2014, 43)

Prvič je omenjena namerna razbitost posod in ožganost kovinskih predmetov, čeprav brez navedbe podatka, na podlagi katerih argumentov sta avtorja prišla do take ugotovitve. V isti objavi se prvič pojavi tudi, ob le splošnem sklicevanju na starejšo literaturo, omemba najdbe kosti jamskega medveda (Razvojno društvo Breginjski kot, 2014, 26). Podatka o najdbi kosti jamskega medveda ni nikjer v starejši literaturi. Ker glede na geomorfologijo jame in dejstvo, da fosilnih kosti ne omenja nihče od starejših avtorjev, podatek o najdbi kosti jamskega medveda skoraj ne more biti verodostojen, ga v nadaljevanju ne upoštevamo kot relevantnega.

Nov podatek o arheoloških ostankih, pobranih iz Turjeve jame, se je pojavil leta 2015, ko je Ivan Lavrenčič o najdbi koščene igle s tremi luknjami seznanil arheologa Tolminskega muzeja. Leta 1985 jo je zdaj že pokojni domačin iz Kreda skupaj z Ivanom Lavrenčičem našel na predelu, kjer se srednja etaža prevesi proti strugi. Po mnenju arheologa Tolminskega muzeja M. Mlinarja igla spada v rimsko

dobo.¹² Sočasno z najdbo koščene igle sta Lavrenčič in njegov znanec v predelu podornih skal, kmalu za vhomom v jamo, blizu skupaj, pobrala tudi nekaj keramike, črn prodniček z dvema umetno izvrtanima in nekaj milimetrov globokima luknjicama ter keramični vijček.¹³

Zadnja v seriji objav o Turjevi jami, ki smo si jih prizadevali kronološko urediti in vsebinsko predstaviti, je obdelava keramike iz Furlanskega naravoslovnega muzeja (*Museo Friulano di Storia Naturale*), ki jo je iz jame pobral A. Tellini. Prvič jo je delno predstavila že Brešanova leta 1988–1989. Leta 2019 je ohranjeno gradivo obdelal Giovanni Tasca. Preučevani material sestavlja skupaj 281 fragmentov keramike, od tega 164 ostenij, in perforiran kamniti izdelek, za katerega Tasca domneva, da gre ta brus, ki je služil tudi kot obesek. V keramičnem zbiru izstopa fragment z inv. št. 249, ki bi bil glede izdelave lahko že iz 6. ali 5. stoletja n. št., zato je ta fragment Tasca izključil iz obravnave. Razen tega fragmenta je preučeni keramični material s tehnološkega vidika zelo homogen in povsem skladen z obdobjem, v katerega ga je časovno umestil (Tasca, 2019, 120).

Iz gradiva je mogoče rekonstruirati pripadnost fragmentov naslednjim tipom skodel, skled in loncev:¹⁴

- 1 x polkroglasta skodela (*Scodelle emisferiche*),
- 2 x večje skodele s klekastim profilom (*Scodelloni carenati*),
- 4 x konična/polkroglasta skodela (*Scodelloni troncoconici / emisferici*),
- 4 x konična skleda (*Scodelle troncoconiche*),
- 15 x skleda s klekastim profilom (*Tazze carenate*),
- 2 x skleda (*Tazze*),
- 2 x globoka konična posoda/ovalna (*Vasi troncoconici profondi / subcilindrici*),
- 3 x manjši kroglasti lonci (*Ollette globose*),
- 2 x cilindrično-ovalni lonci (*Olle subcilindrico-ovoidi*),
- 9 x ovalni lonci (*Olle ovoidi*),
- 3 x lonci, ki nakazujejo bikonično obliko (*Olle tendenti alla forma biconica*),
- 7 x kroglasti lonci (*Olle globose*),
- 2 x lonci z izvihanim ustjem, katerih oblika ni znana (*Orli svasati di olle a profilo non determinabile*),
- 3 x kroglasti lonci s poudarjenim vratom (*Olle globose con collo distinto*),

12 Ustna informacija z dne 31. januarja 2022, za kar se arheologu Mlinarju avtorja najlepše zahvaljujeva.

13 Podatek o mestu najdbe igle nam je 31. januarja 2022 ustno podal zdajšnji lastnik Ivan Lavrenčič iz vasi Potoki v Breginjskem kotu. Lavrenčič nam je podal tudi podatke o najdbi prodnička z luknjicama, nekaj fragmentov keramike in keramičnega vijčka. Iгла, prodniček z luknjicama in vijček, ki ga je Lavrenčič 1. februarja 2022, ob naši prošnji za fotografiranje, pridobil od do takratnega lastnika, so razstavljeni v zbirki »Vas Potoki – nekdanje življenje na vasi« v vasi Potoki. Po navedbi Lavrenčiča je za potrebe te razstave leta 2019 tudi sam, predvsem iz zgornje etaže Turjeve jame, pobral nekaj fragmentov keramike, ki jo je dodal v vitrino k keramiki iz Turjeve jame, ki jo je za razstavo odstopil Tolminski muzej. Prodniček z luknjicama je na omenjeni razstavi predstavljen kot predmet, ki so ga pri svojih obredih uporabljali Posoški staroverci.

14 Prevod tipov ni dobeseden, temveč so imena zapisana pomensko, kakor se uporabljajo v slovenski arheološki terminologiji. Za prevod se iskreno zahvaljujeva arheologu Tomažu Fabcu.

10 x dna (*Fondi*),
 12 x držaji (*Elementi di presa*),
 5 x okrašena ostenja (*Pareti decorate*).

Avtor je ocenil, da se analiza keramičnega gradiva, ki jo je med obdelavo primerjal tudi z analizo novejšega gradiva iz Turjeve jame Knavsove in Mlinarja, ujema z analizo, ki jo je opravila v osemdesetih letih 20. stoletja Brešanova. Večina gradiva tako spada v časovni razpon od konca pozne BM (*bronzo medio*, ki je trajala od približno leta 1600 do 1300 pr. n. št.) do razvite BR (*bronzo recente*, ki je trajala od približno leta 1300 do 1100 pr. n. št.), ni pa med gradivom zaznati elementov prehoda v BF (*bronzo finale*, ki je trajala od približno leta 1100 do 900 pr. n. št.).

Glede funkcije jame kot mesta najdbe je Tasca poudaril, da je zelo pester nabor oblik posodja verjetno povezan z dejavnostmi predelave ali shranjevanja hrane, kot je na primer mleko. Prav tako pa bi jama po njegovem mnenju morda lahko imela tudi začasen bivanjski namen, povezan z neposredno bližino gradišča Sv. Volar, kar je omenjal že Marchesetti (Tasca, 2019, 117–147).

Po opravljenem kronološkem in vsebinskem pregledu do zdajšnjih odkritij v Turjevi jami, strnimo bistvene ugotovitve. Podatek, kdo je v jami izkopal sondo, ni zapisan, čeprav kaže, da jo je verjetno res Marchesetti. Tudi za mesta najdbe keramike imamo zelo pomanjkljive podatke. Marchesetti kot prostor nabiranja omenja strugo, v kateri je verjetno našel tudi bronasto iglo. Ni znano, koliko keramike je nabral ali izkopal in koliko je sploh še ohranjene. Tellini je najtočneje opredelil, da je keramika v zgornji etaži in po strugi. Do danes je ohranjenih 281 njenih fragmentov in kamnit izdelek z luknjo. Kje je nekaj fragmentov dobil del Del Fabro, ni jasno, je pa edini, ki je mesto najdišča v jami umestil v bližino vhoda do približno 15 metrov v notranjost. Definiral je celo holocensko plast, ki naj ne bi presegala 40 cm. Ni znano, od kje izvira Lebenov podatek o karboniziranih ostankih žit, ječmena in pšenice, ki naj bi jih izkopal Marchesetti, saj se ni pojavil nikoli prej v nobeni od objav. Keramika, ki je bila izkopana ob vhodu v jamo leta 1997, ob postavitvi železnih vrat, ni obdelana. Ne vemo, koliko jo je in ali se kulturno sklada s preostalo poznano keramiko iz jame. Za keramiko, 50 inventariziranih fragmentov in 11.255 g. neinventarizirane, ter keramični vijček, kar je Tolminskemu muzeju leta 1999 izročil zbiralec, ni podatka, kje je bila pobrana. Domnevamo, da so v zbiru premešani fragmenti iz zgornje etaže, struge in srednje etaže. V lasti drugega zbiralca je tudi koščena igla s tremi luknjicami, ki je bila po navedbah lastnika najdena v predelu, kjer se srednja etaža spusti proti strugi. Isti najditelj je nekaj keramike in prodniček z luknjicama pobral tudi na

predelu vstopa v vodoravni rov srednje etaže. Ob ogledu jame februarja 2022 je bil v začetnem delu vodoravnega rova srednje etaže najden fragment koščene igle, na koncu prvega rova, pred spustom v strugo, ob podornih skalah, pa en bronast surovec in keramični vijček.

Bronaste najdbe iz leta 1992 izvirajo iz srednje etaže, en izdelek pa iz zgornje etaže. Del najdb (surovci, svinec) ni bil shranjen, preostalo pa je bilo opredeljeno kot bronastodobni depo. Prstan, ki ga je našel isti najditelj sočasno s preostalimi bronastodobnimi predmeti, je opredeljen kot rimski. Obstajal naj bi še en iskalec kovinskih predmetov, od katerega verjetno skupaj s prstanom izvira objavljeni kos svinca z luknjo. Po letu 2005 sta dva avtorja podvomila o depojski najdbi bronastih predmetov, 2014 pa je bilo prvič zapisano, da bronasti predmeti niso zakladna oziroma depojska najdba in da je jama verjetno daritveno mesto oziroma prostor kulta ali obreda.

Glede datacije keramike so si Brešanova, Knavsova, Mlinar in Tasca edini, da jo je mogoče umestiti v mlajšo bronasto dobo, predvsem v starejšo fazo te stopnje, v čas med 14. in 11. (ali 13. in 11.) stoletjem pr. n. št. oziroma čas od približno leta 1400 do približno 1200 pr. n. št. (po italijanski kronološki shemi v čas konca pozne BM (*bronzo medio*) in razvito BR (*bronzo recente*)).

Poleg bronastodobnih ostankov se v literaturi pri Telliniju omenja najdba preluknjane školjke in ošiljen izdelek z luknjico iz peščenjaka, ki je bil opredeljen kot morebitni brus. V Tellinijevi zbirki je tudi fragment keramike, ki bi glede na tehnološke lastnosti lahko pripadal koncu 5. in začetku 6. stoletja n. št., vendar ni jasno, ali je najdba resnično iz Turjeve jame. Bronast prstan, ki naj bi bil izdelan iz dela fibule, naj bi bil iz časa med koncem 1. stoletja pr. n. št. do prve polovice 1. stoletja n. št. Antiki naj bi pripadala tudi koščena igla s tremi luknjami. Časovne umestitve kosa svinca z luknjo avtorji niso podali.

Po letu 1992 gre razlaga prisotnosti keramike ves čas v smeri, da naj bi se večina keramike v jami nahajala zato, ker jo je vanjo naplaval vodni tok z meteorno vodo iz gradišča Sv. Volar, ki je nekoliko severneje nad jamo. Nekateri avtorji, ki obravnavajo keramiko, dopuščajo tudi možnost občasne uporabe jame s strani prebivalcev Sv. Volarja za shrambene namene, ali – v povezavi z najdbo živalskih kosti v jami – tudi kot zavetišče pastirjev. Le v eni objavi je opozorilo, da bi bilo treba tezo z vnosom keramike z vodnim tokom vnovič preveriti.

Do zdaj je iz jame znanih 55 taksonomsko določljivih fragmentiranih živalskih kostnih ostankov, in sicer konja (morda osla) 1, domačega goveda 8, ovce ali koze 32, jelena 2, svinje 3 ter manjše ptice 1. Omemba kosti jamskega medveda v eni objavi je skoraj gotovo napaka.

Slika 5: Večja podorna skala med vhodno dvorano in desnim rovom srednje etaže. Puščica označuje mesto najdbe koščenega šila leta 2022 (Foto: P. Jamnik).

DANAŠNJE STANJE V JAMI IN NOVA ARHEOLOŠKA SPOZNANJA¹⁵

V soboto, 1. septembra 2018, sva avtorja med družinskim kopanjem na kopališču neposredno pod Turjevo jamo odšla fotografirati vhod v jamo. Opazila sva, da so železna vrata, ki so bila pred vhod nameščena leta 1997, odtrgana in da je v jamo mogoč neoviran vstop. Ker nisva imela primerne opreme, sva si ogledala le vhodni del jame, do koder seže dnevna svetloba. Že tam sva na več mestih opazila nekaj svežih plitvih vkopov, ki jih za seboj puščajo nelegalni iskalci kovin. Fotografirala sva poškodovana vrata in sveže vkope ter v ponedeljek, 3. septembra 2018, o stanju v jami obvestila arheologa Tolminskega muzeja in predstavnico Zavoda za varstvo kulturne dediščine v Novi Gorici. Naslednji konec tedna sva ob vnovičnem obisku Nadiže preverila, ali so vrata v jamo že sanirana. Ker je bila jama še vedno odprta, sva si tokrat ogledala in fotografirala celotno jamo. Ob tem obisku sva na štirih zamejenih mestih v jami, izključno tam, kjer po arheoloških ostankih hodijo obiskovalci jame, z namenom,

da preprečiva popolno uničenje teh skupkov keramike, pobrala najbolj izpostavljene fragmente keramike, vijček, kamnito utež za statve in bronasto iglo. Mesta, kjer so bili pobrani premični arheološki ostanki, sva označila na načrtu jame (glej sliko 3), najdbe pa so bile predane Tolminskemu muzeju.

Predstavniki Tolminskega muzeja so v septembru 2018 vnovič namestili železna vrata in jih pričvrstili z dodatno verigo, kar pa kljub temu iskalcev arheoloških predmetov ni zadržalo. Dne 8. julija 2020 sva si za vnovično fotografiranje jame izposodila v Tolminskem muzeju ključ, pred vhodom pa ugotovila, da je nekdo na železnih vratih odžagal eno od železnih prečk in s tem vnovič omogočil vstop v jamo. Ob odhodu sva, kolikor je bilo mogoče, z verigo preprečila možnost uporabe narejene odprtine v vratih in o posegu ob vrnitvi ključa obvestila Tolminski muzej. O novih ugotovitvah glede možnosti, da gre za v enem delu jame še razmeroma precej ohranjeno prvotno stanje jamskega svetišča, sva obvestila tudi arheologa Tolminskega muzeja Miha Mlinarja, s katerim smo 10. februarja

¹⁵ Ker gre za zaščiteno arheološko najdišče, v uvodu najprej predstaviva razloge in obseg obiska jame, ker se želiva izogniti nepotrebnim očitkom o nepooblaščenem obiskovanju jame.

Slika 6: Vijčki; a) najden leta 2022, b) najden leta 2018, c) najden leta 1985, d) koščena igla s tremi luknjami, e) fragment koščenega šila, f) bronasti surovec, najden leta 2022 (Foto: P. Jamnik).

2022¹⁶ opravili skupni ogled jame. Tudi tokrat smo ugotovili, da se obiski jame nadaljujejo, saj sta bili tokrat na vratih odžagani že dve železni prečki, v jami pa opaženi razmeroma sveži vkopi. Prvopodpisani avtor je arheologu Mlinarju predstavil v tem prispevku opisano tezo o jamskem svetišču, posvečenem rodnosti ali plodnosti, ugotovitve o speleogenezi jame in ga opozoril na mesta, kjer so arheološki ostanki še v legi *in situ*.

Vhod v Turjevo jamo se odpira pod skalno steno, nad lepo ohranjeno fluvialno teraso reke Nadiže (slika 2). Pod robom skalne stene je nasip pobočnega grušča, ki je čez tisočletja drsel tudi proti vhodu v jamo in ga v prvih nekaj metrih jamskega rova

delno zapolnil. Na strani pobočnega grušča, ki je obrnjen proti Nadiži, je mogoče opaziti večji vkop v nasipni stožec. Menimo, da je bil ta poseg v preteklosti narejen z namenom pridobitve materiala, morda za nekaj zidanih objektov v neposredni bližini jame. Lahko pa je vkop povezan tudi z vojaškimi dejavnostmi med prvo svetovno vojno, čeprav v jami ni sledi, da bi jo uporabljala vojska. Vsekakor pa ta vkop ni posledica arheoloških izkopavanj.

Železna vrata, ki zapirajo vstop v jamo, so postavljena nekaj metrov za kapom vhoda. Približno pet metrov za železnimi vrati je bliže desni jamski steni viden vkop, približnih dimenzij 2 x 2 metra. Vkop je bil nedvomno narejen z arheološkim namenom.

¹⁶ Ogleda so se poleg prvopodpisanega avtorja in arheologa Tolminskega muzeja Miha Mlinarja udeležili še Janez Bizjak, Jani Kutin, Primož Kos in Nejc Maver.

Slika 7: Prehod med srednjo etažo in strugo. Ob jamski steni podorne skale. 1, predel najdbe surovca in vijčka 2022, 2, predel najdbe koščene igle s tremi luknjami 1985 in fragmentirane keramike 2022 (Foto: P. Jamnik).

Ker je vkop že nekoliko posut, prvotne globine ni mogoče ugotoviti, glede na kup skal, zmetanih iz vkopa, pa domnevamo, da ni presegel gruščnate plasti, ki se je oblikovala delno z v jamo drsečim nasipnim stožcem pobočnega grušča, delno pa iz avtohtonih procesov ob razpadanju vhodnega dela jame. Za vkopom je čez polovico vhodnega rova viden ostanek v suh zid zloženih kamnov (slika 4).

Takoj za ostankom vkopa se jamska tla izravnavajo, jama pa se razširi v večjo vhodno dvorano. Levo¹⁷ od vhoda se širok rov spusti približno osem do deset metrov pod nivo vhoda v jamo. Rov je zapolnjen z ilovico in se konča po približno 30 metrih. V vhodni dvorani je ponekod na produ in podornih skalah viden ilovnat oprh, ni pa sklenjene plasti ilovice. Med prodniki in redkim gruščem vhodne dvorane ležijo posamezni, le nekaj centimetrov veliki fragmenti lončenine. Večina ima robove odlomov že zaobljene, kar pomeni, da niso v prvotni legi. Prav tako je mogoče med prodom in gruščem opaziti posamezne fragmente kosti, za katere pa ni mogoče vedeti, ali so v povezavi z arheološkimi ostanki ali gre za naravno prisotnost živalskih ostankov v jami. Na več mestih so vidni vkopi, ki ostajajo v jami za iskalci kovinskih predmetov.

Desno od vhodne dvorane se odpira okoli deset metrov širok rov, ki se od vhodne dvorane do sredine rova blago dviga za približno meter, na sredini pa se začne spuščati proti strugi potoka,

ki je na koncu rova v jami. Ob vstopu v ta desni rov je na levi strani več podornih skalnih blokov. Ker ležijo na produ, je moralo do podora priti po zapolnitvi s prodom. Za največjim podornim blokom se odpira nekaj metrov dolg nizek rovček, ki je popolnoma prekopan. Po pripovedovanju I. Lavrenčiča so tam poskušali odkriti povezavo z Landersko jamo, o kateri govori ljudska pripoved, menimo pa, da je del vkopov nastal tudi pri iskanju kovinskih predmetov. Prav v tem predelu podornih skal in naprej po rovu v smeri proti strugi so bili, razen enega, leta 1992 najdeni vsi bronasti predmeti. Vzporedno s skalnimi balvani smo na najbolj shojenem delu rova našli del koščene šila iz jelenovega parožka, ki je zaradi svežega loma pred kratkim moral biti poškodovan (sliki 5 in 6/e). Po rovu lahko opazimo več svežih plitvih vkopov. Vkopi razkrijejo, da je po celotni dolžini rova, takoj pod tankim ilovnatim sedimentom odložena plast rečnega proda. Ob nekdanjem višjem toku je prod v jami odložila reka Nadiža. Danes je višinska razlika med strugo Nadiže in višino vhoda v Turjevo jamo 19 višinskih metrov, ob koncu ledene dobe pa je bila Nadiža, vsaj občasno, precej višja in je zatekala vsaj v nekatere dela Turjeve jame ter v njej odlagala prod. Pozneje, ob upadu višine Nadiže, je voda pritekala v del jame le še iz zaledja Mije kot hudourniška voda. Zaradi s prodom zaprtih starih odtokov je v jami

¹⁷ Ker se je v jamah težje orientirati po straneh neba, v tem opisu uporabljamo smeri levo in desno.

Slika 8: Skupke keramičnih fragmentov med podornimi skalami na prehodu med srednjo etažo in strugo (Foto: P. Jamnik).

voda zastajala in ob tem odlagala čisto ilovico, ki danes zapolnjuje predvsem spodnjo etažo in del struge. Vhodno dvorano in desni rov do struge smo v tem prispevku označili kot srednjo etažo. Rov se pred blagim spustom proti strugi nekoliko razširi. Po jamskih tleh je vse debelejša plast ilovice, v katero je več kot meter globoko vrezana struga, ki se spušča proti spodnjim rovom, ki smo jih označili kot spodnjo etažo jame. Odložena ilovica, do višine, kjer se skoraj raven rov srednje etaže začne položno spuščati proti strugi, jasno zamejuje mejo, do katere je bila ob obilni meteorni vodi, jama po koncu ledene dobe še lahko poplavljena (slika 7).

Struga, v katero pridemo po spustu iz rova srednje etaže, se oblikuje na izravnavi zgornje etaže. Po blago strmem pobočju poteka med podornimi skalnimi bloki, med katerimi je tudi precej čiste ilovice. Ob stenah vzpenjajočega rova, v katerem je struga, so podorne skale, ki pa ob robu jamske stene niso več prekrte z ilovico, kar kaže, da voda do te višine ni nikoli segala. Nekaj večjih podornih blokov je med prehodom iz rova srednje etaže in začetkom dvigovanja rova s strugo (slika 7). Ob enem od balvanov, tik ob jamski steni, smo ob ogledu jame, 10. februarja 2022, našli za pest velik bronast surovec (sliki 7/1 in 6/f) in keramični vijček (slika 6/a). Med podornimi skalnimi bloki je tokrat, prvič v jami, mogoče opaziti posamezne skupke med seboj prilegajočih se fragmentov keramike, ki pripadajo eni ali morda nekaj posodam. Ker je keramika že nad najvišjim nivojem odložene ilovice, ni nobenega dvoma, da teh posod ali njihovih fragmentov ni prenašala voda. Domnevamo, da so bile te posode na tem mestu odložene v času, ko je bila jama v funkciji prazgodovinskih ljudi (slika 8).

Slika 9: Pogled na v ilovico vrezano strugo proti spodnji etaži (Foto: P. Jamnik).

Na pobočju rova s strugo, v smeri proti gornji etaži, smo opazili še najmanj eno mesto s skupkom fragmentov keramike. Tik pod vrhom rova s strugo, preden se ta vnovič zravna in obrne desno, je v stropu rova razpoka in pod njo manjši podor. Skozi to razpoko v jamo doteka del meteorne vode, ki oblikuje občasno strugo. Verjetno je ta razpoka leta 1991 zavedla arheologe in so napačno sklepali, da skozi njo v jamo voda naplavlja tudi keramiko, saj je v strugi resnično mogoče opaziti več med seboj neprilegajočih se fragmentov keramike. Tik pod vrhom pobočja struge, vendar še v strugi, je bil leta 2018 pobran vijček statev (slika 6/b). Nobenega dvoma ni, da je to keramiko in tudi vijček, ki je bil najden v strugi, meteorna voda zajela tik pod in v ožji okolici razpoke v stropu in jo odplavila navzdol po strugi. Geomorfološko pa je popolnoma jasno, da meteorna voda nikoli ni mogla zalivati vrhnje etaže, ki se odpira z vodoravnim rovom levo pod razpoko v stropu.

Struga od prehoda iz ravnega rova srednje etaže proti spodnji etaži teče vrezana v ilovnat sediment (slika 9). Najprej nekaj metrov po ravnini, potem se prebije skozi skalno ožino in se po približno 20 metrih obrne nekoliko desno, nazaj proti smeri vhoda v jamo. En krak rova s strugo se spusti še nekaj metrov v globino, kjer se konča ob skalni steni, ki le z nekaj metri kamnine loči jamo od površja. Ob večjem deževju tam občasno zastaja voda, zunaj jame pa izvira manjši hudourniški potok, ki se napaja iz te vode v jami. Ta izvir je približno 150 metrov severno, pred vhomom v Turjevo jamo, na višini 240 m. n. m. Danes je ta občasni izvir pet višinskih metrov nad strugo Nadiže.

Drug krak spodnje etaže se pred skalno steno nekoliko vzpne nad strugo in po nekaj metrih konča z razširjenim rovom. Ilovica, v katero je vrezana struga, je vse od konca rova srednje etaže vavrsto plastovita, in zato ni dvoma, da se je odlagala, ko je

Slika 10: Vavraste plasti ilovice v spodnji etaži (Foto: P. Jamnik).

bila jama občasno zapolnjena s stoječo vodo (slika 10). Domnevamo, da so vsi procesi zapolnjevanja z ilovico potekali morda še nekaj tisočletij po koncu zadnje ledene dobe, torej precej preden je jama postala zanimiva za prazgodovinske ljudi. V času bronaste dobe in vse do danes pa so geomorfološke spremembe v jami povezane le še z vrezovanjem struge v starejšo vavrasto ilovico in s presedimentiranjem te ilovice v nižje predele jame. Skupaj z ilovico meteorna voda v predelu pobočja struge in morda tudi robnega predela ravnega rova zgornje etaže občasno po strugi odnaša tudi keramiko in jo nizvodno po strugi vnovič odlaga v obliki manjših, med seboj neprilegajočih se fragmentov z zglajenimi robovi odlomov. Takšni fragmenti keramike so zato prisotni v celotni dolžini struge od izravnave na zgornji etaži, pa vse do skalne stene, skozi katere voda občasno izteka iz jame (slika 11).

Arheološko najpomembnejši del jame je zgornja etaža. Levo od podora, nad katerim v jamo občasno, skozi razpoko v stropu, priteka manjša količina meteorne vode, se rov širine okoli 6 do 7 metrov in višine do 3 ali 4 metre izravna (slika 12).

Ta del jame, vsaj v času od zadnje ledene dobe, ni bil nikoli poplavljen. Prav tako se skozi ta del jame ne pretaka meteorna voda s površja nad jamo. Po tleh rova ležijo večji skalni bloki kot ostanki starih podorov jame. Nekaj ilovice je v rovu odložene le tik ob začetku izravnave, v nadaljevanju pa je po skalnih blokih le ilovnat oprh, ki se odlaga zaradi vlage v jami. Po približno 30 metrih se rov razširi v približno 20 metrov široko jamsko dvorano. Tudi v tem delu so jamska tla polna podornih skal in večjih skalnih blokov. V desnem delu razširjenega rova se iz dvorane, preko približno metrske stopnje iz večjih skalnih blokov, nadaljuje razmeroma strmo navzgor še en, le nekaj metrov širok in nizek rov. Gre za star pritočni rov, skozi katerega je ob koncu ledene dobe v jamo pritekala voda iz zaledja Mije. Danes občasno po njem priteka v jamo le še nekaj meteorne vode. Se pa ta občasni manjši pritok ne razliva v razširjeno dvorano zgornje etaže, z arheološkimi ostanki, temveč že pred razširitvijo v dvorano ponikne med skalne bloke. Med podornimi skalami si voda najde pot proti jamski strugi, kjer se ob vstopu v zgornjo etažo, poveže z odtokom po

Slika 11: Fragmenti keramike, ki jo voda odnaša po strugi (Foto: P. Jamnik).

prej opisani strugi. Današnje občasno strugo v jami torej polnita tako voda, ki priteka vanjo izpod podora, kot tudi voda, ki priteka v jamo skozi jamsko razpoko nad začetkom struge.

Skupki pripadajočih fragmentov posameznih posod se pojavijo že takoj na začetku zgornje etaže, takoj ko se ta izravna (slika 12), oziroma še v neposredni bližini struge. Edino tu odložene keramične posode je lahko občasno zajela meteorna voda in jih odnašala navzdol po strugi. Ker so ob ogledu jame leta 1991 opazili le fragmente keramike v strugi, spregledali pa množico keramičnih skupkov, v nadaljevanju zgornje etaže, so prisotnost keramike razložili z vnosom v jamo z meteorno vodo. Na mestu izravnave zgornje etaže, na najbolj hoji izpostavljenem mestu, sva avtorja 2018 na enem mestu pobrala 43 fragmentov keramike (slika 3, točka 3), od katerih se jih precej med seboj prilega, zato je jasno, da so še vedno v in situ legi. Tu je bila pobrana tudi iz rečnega prodnika narejena utež za statve z luknjo (slika 13).

Naprej po rovu so skupki keramike opazni še na najmanj dveh mestih. Rov zgornje etaže pred razširitvijo v dvorano zamejuje več velikih podornih skalnih blokov. Za dostop do dvorane jih je treba obiti z leve ali desne strani rova. Če skalne bloke obidem z leve strani, se nam za prvim večjim skalnim blokom pokaže naslednji, ki pa je bil antropogeno spremenjen. Skalni blok se je ob padcu naravno razklal. Do preloma na pol je verjetno prišlo ob podoru ali morda celo pozneje, če je skalni blok, ki leži na delu tega razklanega bloka, nanj padel pozneje. Razpoka je široka približno 30 do 40 centimetrov in je enaka po celotni dolžini bloka. Višina prehoda skozi razpoko je približno 80 centimetrov. V zadnjem delu razpoko pokriva drug skalni blok, ki je nanj padel po naravni poti. Pod ta zgornji skalni blok

Slika 12: Prehod iz pobočja struge v rov zgornje etaže. S puščico označeno mesto 3 pobrane keramike in kamnite uteži z luknjo (Foto: P. Jamnik).

pa je zataknjena približno meter dolga podolgovata in na koncu špičasta skala, ki je z ene strani brez dvoma podprta in učvrščena v željeno lego s tanjšimi kamnitimi lamelami (slika 14/a, c). Podolžna skala tako dobesedno visi v zraku vzporedno z razpoko v kamnitim bloku (slika 14/b). Da bi taka postavitev nastala naravno, nikakor ni mogoče. Dvoma, da je podolžna skala na razpoko nameščena antropogeno, ni. Skalne lamele, ki skalo držijo in zagozdijo nad razpoko, po naravni poti nikakor niso mogle priti na to mesto in na tak način, kakor so postavljene, da bi skala obstala v takšni legi. Naravna sprememba konstrukcije je v tisočletjih od nastanka do danes morda nastala le z malenkostnimi premiki ob potresih, kar pa pomeni, da je bila morda skala prvotno postavljena celo v pokončnejši legi, vendar tega ni mogoče zanesljivo trditi. Tudi morebitni premiki ob potresih pa podprte in antropogeno zagozdene skale oziroma konstrukcije niso uspeli podreti.

V razpoko se je mogoče splaziti. Prehod je mogoč pod podolžno, naknadno nad razpoko vpeto skalo, potem se nadaljuje pod skalnim blokom, ki leži na bloku z razpoko, in na koncu se skozi razpoko lahko zleze v razširjeno dvorano. Tik pred »izhodom« iz razpoke je na dnu razpoke med manjšimi kosi skal skupek fragmentov posode in nekaj živalskih kosti (slika 15).

Med »vhodom« v razpoko in steno rova jame je približno meter in pol. Točno nasproti razpoke je na skalni steni približno 30 x 40 centimetrov velik rdeč izdanjek (slika 16/a), ki je na steni izstopajoč predvsem zato, ker takih rdečih zaplat po jami skoraj ni opaziti. Obstaja celo možnost, da so bile s tako rdečo ilovico premazane tudi podorne skale nad izstopom iz kamnite konstrukcije, saj so tudi te skale delno prekrite z rdečo kalcificirano oblogo (slika 16/b), vendar tega ne

Slika 13: Utež z luknjo iz rečnega prodnika (Foto: P. Jamnik).

moremo trditi, saj bi bilo treba za tako ugotovitev konstrukcijo očistiti ilovnatega oprha in ugotoviti, ali ni morda taka obloga na skalnih blokih popolnoma naravna.

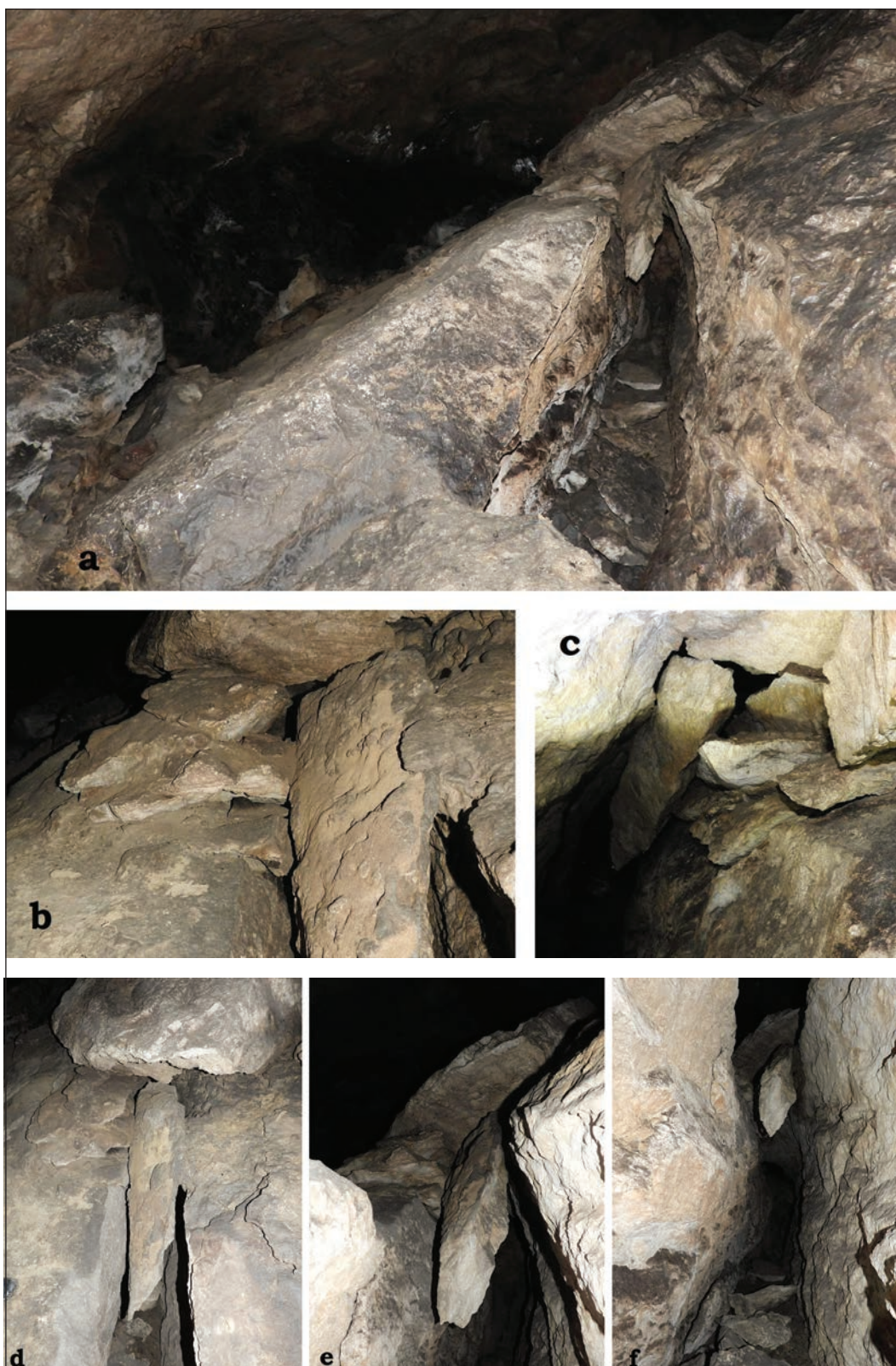
Pod vhomom v to kamnito konstrukcijo je še nekaj podornih skal, nekaj metrov pod njimi pa se pride v še en, povezovalen rov, ki pripelje v jamski rov s strugo. Tudi v tem rovu je več fragmentov keramike, ki tja ni bila naplavljen, saj se fragmenti med seboj prilegajo. Na najbolj izpostavljenem mestu smo leta 2018 pobrali dva fragmenta, ki pripadata eni skledi.

V razširitev dvorane za podornimi skalami je torej mogoče priti skozi razpoko, lažje pa je podorne bloke obiti in preko še preostalih blokov zlesti do razširjene dvorane. Večje ali manjše podorne skale so tudi tu po vseh jamskih tleh dvorane, le približno tri metre od zadnje jamske stene jih skoraj ni. Med podornimi skalami in jamsko steno se oblikuje nekakšen naravni rob (slika 17). Ob vsem tem robu ter prav tako pa tudi po sredini podora oziroma dvorane je med podornimi skalami na najmanj sedmih ali osmih mestih mogoče opaziti skupke fragmentov ene ali več posod (slika 18).

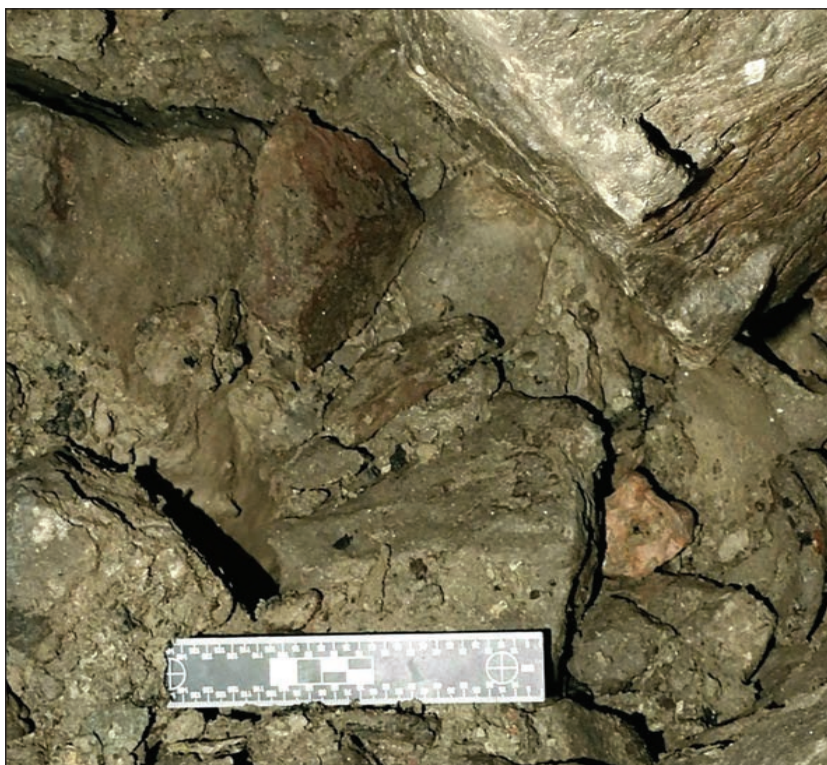
Na dveh mestih, ki sta v dvorani zaradi hoje med temi skalnimi bloki najbolj izpostavljeni, je bilo na točki 1 pobranih 196 fragmentov, na točki 2 pa 4 fragmenti (sliki 3 in 17/a) keramike, dve, verjetno ovčji ali kozji kosti ter dva ovčja ali kozja zoba. Fragmenti verjetno pripadajo nekaj posodam. Na točki 1 je bila med fragmenti živo rdeče (slika 19) obarvane keramike tudi bronasta igla z ušescem (slika 20).

Ob razmisleku, kaj bi lahko bil namen postavitve podolžne skale nad razpoko in ob upoštevanju ostankov posod s pridatkom bronaste igle ter živalskih kosti, tako v razpoki kot tudi po celi razširjeni dvorani za preklano skalo, ne moremo mimo asociacije, ki jo skalni blok z nameščeno skalo vzbuja. To še toliko bolj, ker so tako asociacijo potrjevali vsi, ki smo jim pokazali fotografije. Menimo, da so ljudje v pozni bronasti dobi (zaradi nam seveda neznanih razlogov) jamo lahko prepoznali kot primerno za izvajanje obredov ali priprošenj, povezanih z rojstvi ali plodnostjo. Preklana skala ob izstopajoči rdeči barvi na steni tik ob razpoki jim je morda pomenila dovolj veliko spodbudo, da so razpoko še dodatno preoblikovali z namestitvijo podolžne skale in se s tem vizualno približali asociaciji vulve oziroma spolnega akta, kar je osnovni

Slika 14: Pogled na antropogeno postavljeno kamnito konstrukcijo. a) frontalni pogled, b) bližinski posnetek podprtja podolžne skale, c) pogled na podolžno skalo in podprtje od spodaj navzgor, d, e, f pogledi na v razpoko umetno zagozdjeno podolžno skalo (Foto: P. Jamnik).

Slika 15: Skupek keramike na koncu razpoke (Foto: P. Jamnik).

element plodnosti, spočetja in rojevanja. Kot smo že zapisali, je z današnjimi očmi in današnjim razumevanjem sveta nemogoče presojati in razumeti početje ljudi pred skoraj tri tisoč leti. Ob tem pa vendarle ostaja dejstvo, da so nekatere stvari, in med te nedvomno spadata spočetje in rojevanje, biološka prvina človeške vrste, pri kateri se temeljni strahovi in želje v človeški zgodovini skoraj ne spreminjajo. Spreminja se sicer kulturna in religiozna zaznava teh dejavnosti, biološki spodbujevalci ter navsezadnje celo hormonska determiniranost človeške vrste pa ostajajo skoraj nespremenjeni.

JAME KOT PROSTORI OBREDOV PLODNOSTI OZIROMA RODNOSTI SKOZI PERCEPCIJO ANTROPOLOGIJE IN ARHEOLOGIJE

Ni dvoma, da so si naravo, pojave v naravi in življenjskem okolju že prazgodovinske skupnosti poskušale razložiti. Ker njihovega verovanskega in čustvenega sveta ne poznamo, je vsak naš poskus razumeti, kako so si naravo razlagali, le ugibanje. Ob tem pa vendarle obstaja preprosto dejstvo, da je tisto v naravi, kar človeka na čustven ali zgolj vizualno zanimiv način vzburi še danes, vzbudilo oziroma mu pritegnilo pozornost, če je seveda

takrat obstajalo, tudi v prazgodovini (Montello & Moyes, 2012, 389–291). In jame so bile in še vedno so naravni prostor, ki s svojo skrivnostnostjo, globino in temnim neznanim prostorom privlačijo domišljijo ljudi.

Jame kot prostor neznanega, morda celo »nadnaravnega«, so verjetno že od prvih človeških skupnosti ljudem asociirale dva temeljna mejnika v človeškem življenju – odhod in novo življenje. O jamah kot grobiščih, ki so služila prav vsem kulturam, od paleolitika do marsikje še danes, ni nikakršnega dvoma, saj so take jame odkrite po vsem svetu. Vzporedno z jamami kot grobišči, se jame pogosto omenja tudi kot naravne prostore, iz katerih se na simbolni ravni rodi ali prihaja novo življenje. O teh teorijah z večjo ali manjšo intenzivnostjo ter večjim ali manjšim strinjanjem razprave potekajo že skoraj stoletje.¹⁸ Objav, ki analizirajo možnost razumevanja vhodov v jame in posledično jam kot svetih prostorov, povezanih z rodnostjo, ali jam kot asociacij ženskih spolovil ali rodil je nešteto. Tudi v slovenski arheološki in mitološki literaturi je že nekaj objav, ki se približajo razlagi jame kot prostora v povezavi z rojstvi ali plodnostjo (npr. Korošec, 1981–1982; Jamnik et al., 2002; Mihelič, 2013; Hrobat Virloget, 2014; 2015; Kovačič, 2016; Češarek & Jamnik, 2020).

¹⁸ Morda sta med najbolj izpostavljenimi avtorji, ki zagovarjata koncept jame kot Matere zemlje, M. Gimbutas in M. Eliade).

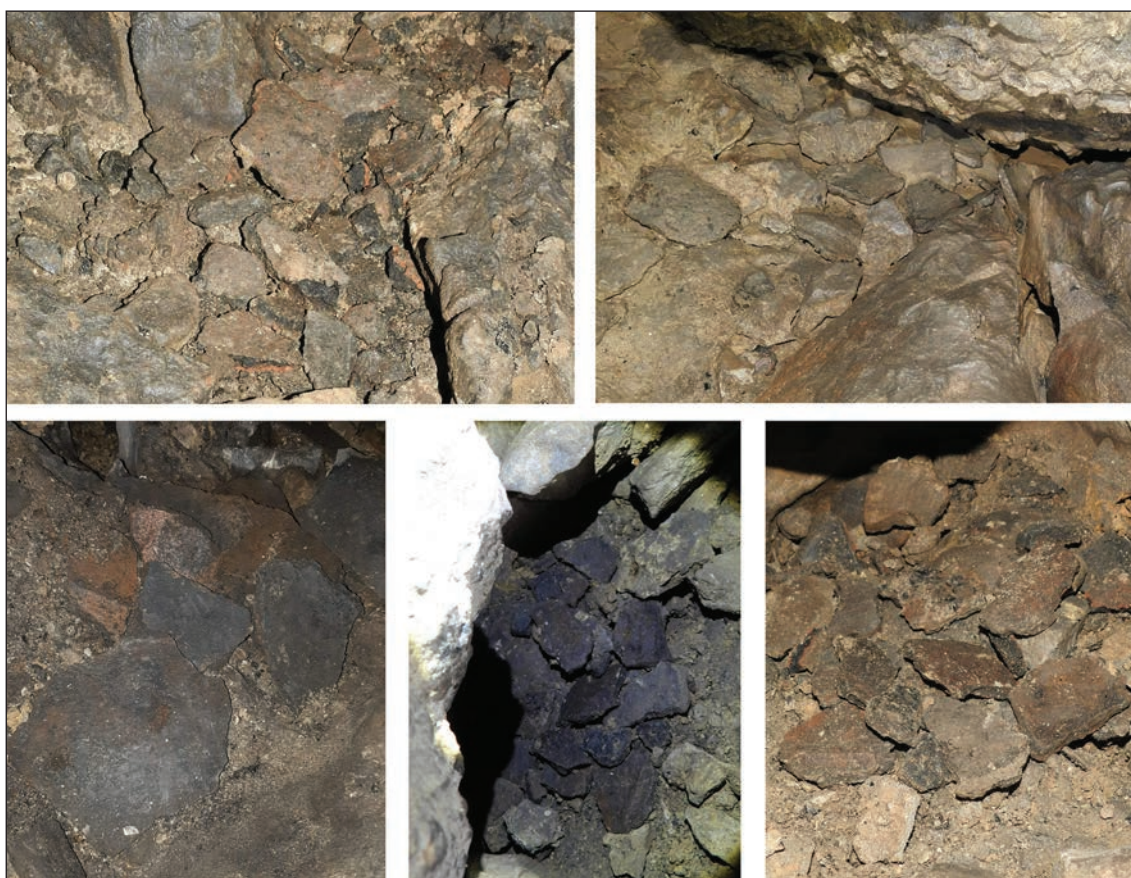
Slika 16: a) Pogled na kamnito konstrukcijo in b) rdeč naravni izdanjek na steni nasproti vhoda v konstrukcijo, c) z rdečo ilovico morda umetno obarvani skalni bloki ob izstopu iz kamnite konstrukcije v dvorano (Foto: P. Jamnik).

Ob tem je treba vnovič opozoriti, da je ob vsakem poskusu interpretacije prazgodovinskih materialnih ostankov v jamah, ki nakazujejo na določeno vrsto dejavnosti v njej, nujno najprej vzpostaviti čim jasnejšo distanco med našim pojmovnim svetom, ki se je izoblikoval na temelju krščanskega dogma in iz njih izvirajočih patriarhalnih izhodišč razumevanja sveta, ter nam nepoznanim pojmovnim svetom ljudi izpred 3000 let. To je pogosto težko in zato v številnih, predvsem starejših, arheoloških interpretacijah

ni mogoče spregledati nemoči avtorjev, izstopiti iz okvirov, ki jih je vzpostavil krščanski dogmatizem. V Sloveniji se, morda v zadnjih dvajsetih letih, odkar so stoletja ukoreninjene predstave in predsodki o človekovi spolnosti začeli izgubljeni svojo moč, sočasno s spreminjanjem pogleda na vlogo ženske v človeški zgodovini, počasi spreminjajo tudi razmisleki o odnosu spolov in spolnosti v zgodovini (npr. Greif, 2005; 2011; Kavur, 2005; Merc, 2005; 2007; 2010; Blečić Kavur & Kavur, 2019).

Slika 17: Pogled na razširjeno dvorano za kamnito konstrukcijo. Puščica nakazuje izstop iz kamnite konstrukcije in mesta 1 in 2, kjer je bila pobrana keramika. (Foto: P. Jamnik).

Slika 18: Skupki fragmentov keramike med podornimi skalami v razširjeni dvorani (Foto: P. Jamnik).

Slika 19: Živo rdeči fragmenti posode, pobrane na točki 1 leta 2018 (Foto: P. Jamnik).

Ob tem je treba omeniti še dvojnost pri pojmovanju obredov plodnosti. Pri obravnavanju vprašanja obrednih praks, povezanih s plodnostjo (npr. Leonard, 2015), se večkrat pod tem pojmom razume predvsem izvajanje obrednih praks, povezanih z rodovitnostjo, kar avtorji postavljajo v korelacijo z letnimi časi ali sončevimi cikli. Tako obredje je verjetno tudi obstajalo. V kontekstu najdb iz Turjeve jame pa nas zanima predvsem drug vidik, odnos do plodnosti in rodnosti, ki je neposredno povezana z nadaljevanjem človeške vrste oziroma z reprodukcijskimi procesi med posameznicami in posamezniki v določeni skupnosti.

Iz dosedanjih raziskav načina življenja in verovanja prazgodovinskih ljudi smo lahko prepričani, da so bili oploditev, nosečnost, rojstvo in preživetje matere in otroka ob rojstvu med pomembnejšimi okoliščinami, s katerimi je bil prežet miselni in verovanski svet takratnih ljudi. Zato ne more biti dvoma, da so bili temu področju življenja namenjeni tudi različni obredi in prakse, s katerimi so si ljudje poskušali zagotoviti uspešen potek vseh faz reprodukcijskega procesa in seveda tudi preživetje porodnice. Kot ugotavlja Susan Wise na primeru preučevanja plodnostnih oziroma rodnostnih obredov oziroma ritualov v stari Grčiji, so tam porod in obredi, ki so ga spremljali, imeli pomembno ter stalno vlogo v življenju žensk, še vedno pa je odprtih večina vprašanj o oblikah teh obredov, ki so jih ženske

uporabljale, da bi ublažile svoje strahove pred porodom, kako in kdaj so se za pomoč obračale k bogovom in kaj so jim darovale, da bi se jim zahvalile za uspešno rojstvo. Avtorica na podlagi arheoloških ostankov poskuša vsaj okvirno ugotoviti potek plodnostnih in rodnostnih obredov, ki naj bi domnevno potekali tako, da je ženska, ki je želela prositi za pomoč pri vprašanih plodnosti, obiskovala lokalna svetišča ali kulturna mesta bogov rojstva. Ta so bila verjetno zelo preprosta, povezana z neko naravno značilnostjo, kot je izvir ali jama, pogosto odmaknjena od bivališč. Na teh mestih so ženske kot votivne daritve verjetno odlagale svoje osebne stvari, denimo oblačila, hrano in šope odstriženih las, kar naj bi bila po avtorici običajna posvetila za porod. S podarjanjem takih amuletov je ženska želela doseči zaščito sebe in svojega nerojenega otroka pred številnimi fizičnimi, duhovnimi in nadnaravnimi nevarnostmi, ki bi lahko povzročile, da bi se nosečnost končala prezgodaj ali nesrečno. Darovanje osebnih predmetov je bilo razširjeno v vseh obdobjih in regijah grške kulture, kar je bilo verjetno najbolj osnovno – univerzalno darilo božanstvom plodnosti oziroma rodnosti. Nekateri votivni predmeti, kot so na primer kipci vulve, golih žensk in ženske ob porodu, pa naj bi bili specifična darila in se lahko razlikujejo med posameznimi preučevanimi regijami. Avtorica domneva, da so se ob posebnih priložnostih

obredov udeleževali ali jih obiskovali skupaj z ženskami tudi moški člani skupnosti, saj je bilo rojstvo otrok pomembno za vso skupnost (Wise, 2007, 9, 20, 28, 253–261).

Njenim ugotovitvam gredo v korist tudi novejša študija, ki se obrednih praks v človeški zgodovini lotevajo skozi nevroznanstvene študije oziroma poskušajo najti vzgibe posameznih univerzalnih vzorcev obnašanja, ki so v človeški vrsti biološko pogojeni. Človekov kulturni prostor naj bi bil zasnovan kot določen sklop krajev, kjer se ob določenem času izvaja določen niz dejanj. Ker je pri človeku v vseh kulturah univerzalno razširjena potreba in želja po ritualizaciji prostora, je mogoče govoriti celo o tako imenovanem ritualnem umu, ki je biološko podedovan in izvira iz filogenetskih izvorov naše vrste. Ritualni oziroma obredi vključujejo zaporedja dejanj, ki se izvajajo v ponavljajoči se obliki skozi točno določene prostorsko-časovne nize in vključujejo kostume, maske, kipe, plese pa tudi molitve in klice. Izvajanje obredov je pogosto povezano z nenavadnimi oziroma nadnaravnimi sredstvi, prostor izvedbe obreda pa je v času izvedbe preoblikovan z za obred natančno predpisanimi prostorskimi in časovnimi merili. Glavni namen je ustvarjanje reda, stabilnosti, pravilnosti in s tem posledično predvidljivosti življenjskega prostora oziroma okolja. S tem se dosega ohranitev »pravega« vrstnega reda človekovih, naravnih in kozmičnih ciklov. Izvajanje obredov bi lahko opisali kot »homeostatski« odziv na okoljsko ali družbeno »motnjo«, ki se pojavi v družbi. Taka motnja povzroča pri ljudeh in tudi pri živalih tesnobo, zato je take grožnje nenadzorovanosti in nepredvidljivosti treba reševati z izvedbo obredov, ki ohranijo oziroma vrnejo prejšnji obstoječi red in zmanjšajo nastalo tesnobo. Med izvajanjem je pozornost usmerjena v vzpostavitev prejšnjega reda z izvajanjem zaporedja obrednih dejanj (ponavljanje, določeno število postopkovnih korakov, časovna specifičnost),¹⁹ kar v zaznavi subjektivnih občutkov pripadnikov skupnosti doseže občutek zaznavanja »preurejenega« sveta. Rezultat je torej doseči spremembo nekega nepoznanega stanja ali narediti nekaj učinkovitega za vnovično vzpostavitev prostora oziroma sveta, ki je skupnosti poznan (tako imenovani performativni značaj obrednih dejanj in magičnih obredov). S psihopatološkega vidika bi izvajanje obredov lahko primerjali celo z obsesivno »čarobno mislijo«: »če bom to naredil na tak način, bo vse v redu.« (Tonna, Marchesia & Parmigiani, 2019, 97–103).

19 Naj kot zanimivost navedemo, da povsem na enak način obredje razume tudi moderna katoliška cerkev; »[...] pri skupnih obredih, saj so ti dejanja skupnosti, kjer nas ista znamenja in simboli med seboj povezujejo in uresničujejo občestvo. In temu služijo obredi. Če bi se tam vsak obnašal po svoje, bi nastal nered, hkrati pa bi s svojimi posebnostmi posamezniki pritegovali pozornostnase [...]« (Turnšek, 2022, 32).

20 Zapis po pripovedi Joseppine Lavrenčič, roj. Kukovac: priredil Ivo Lavrenčič (2020, 9).

Če poskušamo med raziskanimi jamami najti najdišče, ki se časovno in po prisotnosti kulturnih ostankov v jami vsaj približa Turjevi jami, ne moremo spregledati jame Pastana (Il Pertuso, Chiavica dell'Acqua ali jama San Cataldo), ki je v krednih apnencih Monte Lamia-San Cataldo, delu kraške doline Pastena (196 m. n. m.). Raziskovalci jo glede na tipološke značilnosti keramike umeščajo v obdobje zgodnje faze srednje bronaste dobe (1750–1500 pr. N. št.), kar je sicer nekoliko starejše od dejavnosti v Turjevi jami. V nasprotju s Turjevo jamo so tam odkrili tudi posamezne človeške kosti, ki so morda ostanek prvotne izpostavitve pokojnih in poznejše odstranitve ali obratno, da so bile kosti prinesene v jamo, kot na sekundarno mesto pokopa. Kljub prisotnosti človeških ostankov, ki jih v Turjevi jami ni, se nam primerjava vendarle zdi zanimiva, saj raziskovalci ugotavljajo, da jamski prostor in mesta v jami, kjer so arheološki ostanki, nikakor ni primeren za bivališče. Z arheološkim izkopavanjem so seveda lahko rekonstruirali veliko večji obseg dejavnosti v jami, kot jo je mogoče za zdaj v Turjevi jami, zanimiv pa je nabor odkritih predmetov. Bronasti predmeti, kamnito orodje, kamnite uteži, keramični vijčki, živalski in rastlinski ostanki, keramika, tako vsakdanje (kuhinjsko) posodje kot tudi boljše izdelane skodelice, lončki in skodele. Domnevajo celo namerno razbijanje posod in jamo nedvomno prepoznajo kot mesto obredne dejavnosti, ne poskušajo pa iz konteksta najdb in najdišča še izluščiti morebitnega namena teh dejavnosti (Silvestri et al., 2019).

MITOLOŠKO IZROČILO OBMOČJA ROBIČA IN NEPOSREDNE OKOLICE JAME

Prehodi iz ene jame v drugo, ženske, ki rešijo svet, beg skozi jamo pred sovražno vojsko – vse to so klasični motivi, ki se pojavljajo v ljudskih pravljicah, povedkah in legendah o jamah. Raziskovalci se do globljega pomena poskušajo dokopati prek različnih vidikov in pristopov k analizam (Kropej Telban, 2015, 73). Tudi Turjevo jamo omenja pesem, ki naj bi se ohranila v spominu starih ljudi v okolici Robiča. Govori o kraljici Mici, ki naj bi se pred hunsko vojsko skrila v Turjevo jamo, vojsko, ki ji je sledila, pa skozi jamo odpeljala v Landersko jamo.²⁰

Ker si v tem prispevku prizadevamo vsaj nakazati možnost, da imajo jame v vsej človeški zaznavi pogosto predznak ženskega, se nam je zdelo smiselno analizirati povedke, ki so mitološko povezane z jamami, kot glavnega akterja zgodbe pa poudarjajo

žensko ali dejanja, povezana z ženskimi dejavnostmi. Za osnovo smo vzeli odlično diplomsko delo Urške Povše, ki je pod mentorstvom Mirjam Mencej obdelala etnološke podatke o slovenskih jamah v povedkah. V svoji analizi, ki jo opravi tako teritorialno kot tudi glede na motiviko, skupno analizira 257 povedk (Povše, 2001). Ob tem, kar je zapisala Povšetova, smo si postavili še eno vprašanje, in sicer v koliko povedkah se ne glede na motiviko, v katero jo umesti Povšetova, pojavi kot glaven ali vsaj od glavnega lika soodvisen lik ženska oziroma z žensko povezana dejavnost. Od 257 povedk o jamah,²¹ ki jih je predstavila Povšetova, je takih kar 83, kar je 32,3 odstotka. Ostala motivika je raznolika in se številčno niti ne približa številu povedk z omembo ženske. Podobno razmerje med jamami, v katerih bivajo Krivopete, ugotavlja tudi Ivančič Kutinova, ki na primeru zbirke 36 povedk, v katerih so omenjeni krajevni označevalci bivanja, ugotovi, da Krivopete bivajo v jamah kar v 21 primerih (Ivančič Kutin, 2016, 178–179).

Menimo, da tudi take ugotovitve deloma nakužejo, da v človeški kognitivni zaznavi verjetno obstaja nekakšna korelacija med žensko ali ženskimi dejavnostmi in jamo kot naravno obliko, ki v človeku sproža premislek ali domišljijo.

Nekatere povedke pogosto omenjajo točno določena mesta v naravi in skoraj ni dvoma, da veliko bajčnih, zgodovinskih in razlagalnih povedk korenini daleč v čas, preden so bile preoblikovane oziroma dopolnjene s krščanskimi simboli ali popolnoma podrejene potrebam krščanskega mitološkega instrumentarija. To posledično pomeni

da skozi čas človek prek različnih simbolnih sistemov soustvarja in spreminja že tako nekonsistentno in improvizirano percepcijo življenjskega prostora. Ključne kulturne dosežke človeka tako najdem(o) predvsem v interakcijah in prenosih različnih idej o zgradbi sveta (Kravanja, 2007, 277).

In potem, kot ugotavlja Kropcejeva (1995, 20–24), motivi predstavljajo resničnost sveta ustvarjalca, soustvarjalcev in poustvarjalcev. Ob analizi povedk se je treba še zlasti zavedati dejstva, da je krščanstvo korenito poseglo v starejše verovansjske in mitološke vzorce. Če so se ti dotikali področja spolnosti ali rodnosti, pa še toliko bolj.

Spolnost, ta najmočneje tabuiziran in najbolj grešen del človekovega zemeljskega biva-

nja, je zagrenil prenekatero mlado življenje, ki si je obupano želelo odgovorov in pomoči, vendar jih je, v družbi, prepojeni s krščansko moralo, le težko našlo. (Kofol, 2003, 200)

To, kar ni dovoljeno telesu, ni dovoljeno niti umu. Zato je bilo treba iz vseh starih ustnih izročil čim hitreje in čim bolj korenito izriniti vse, kar je bilo v njih »poganskega«, zato so se sledi teh prvotnih sporočil ohranile morda skrite za danes težko prepoznavnimi simboli.

Morda tudi zato naslednja povedka, ki opisuje dogajanje v neposredni okolici jame, kljub vsemu vsebuje davni odmev dejavnosti, ki se je odvijala v Turjevi jami. Zgodovinski spomin se je morda do danes ohranil skozi opis čaščenja »železne skled« in »Gejdov, izredno velikih poganov«, kot sled obrednih dejavnostih v jami. Seveda so dodani krščanski atributi o svetniku, ki s svojo žrtvijo odreši ljudi nevernikov in z razbitjem železne skled onemogoči čaščenje v krščanstvu prepovedanih malikov:

Po legendi so tu [na Sv. Volarju] nekoč živeli Gejdi/Ajdi, ki so bili po veri pogani. Prepričani so bili, da jih ne bo nihče prengal iz teh krajev, razen tistega, ki bi jim razbil železno skledo, ki so jo častili kot malika. Sv. Hilarij je z visokega skalnega čela vrgel v skledo konjsko podkev in jo razbil. Gejdi so ga za kazen vrgli v Nadižo. Gejdi, ki so bili izredno veliki, saj so lahko napravili korak s Stola na Mijo in z Mije na Matajur, sedeli na kamnitem stolu za ‚Mizo‘²² in si umivali noge v Nadiži, pa so se vendarle za vselej odselili iz naših krajev. (Lavrenčič, 1996, 18)

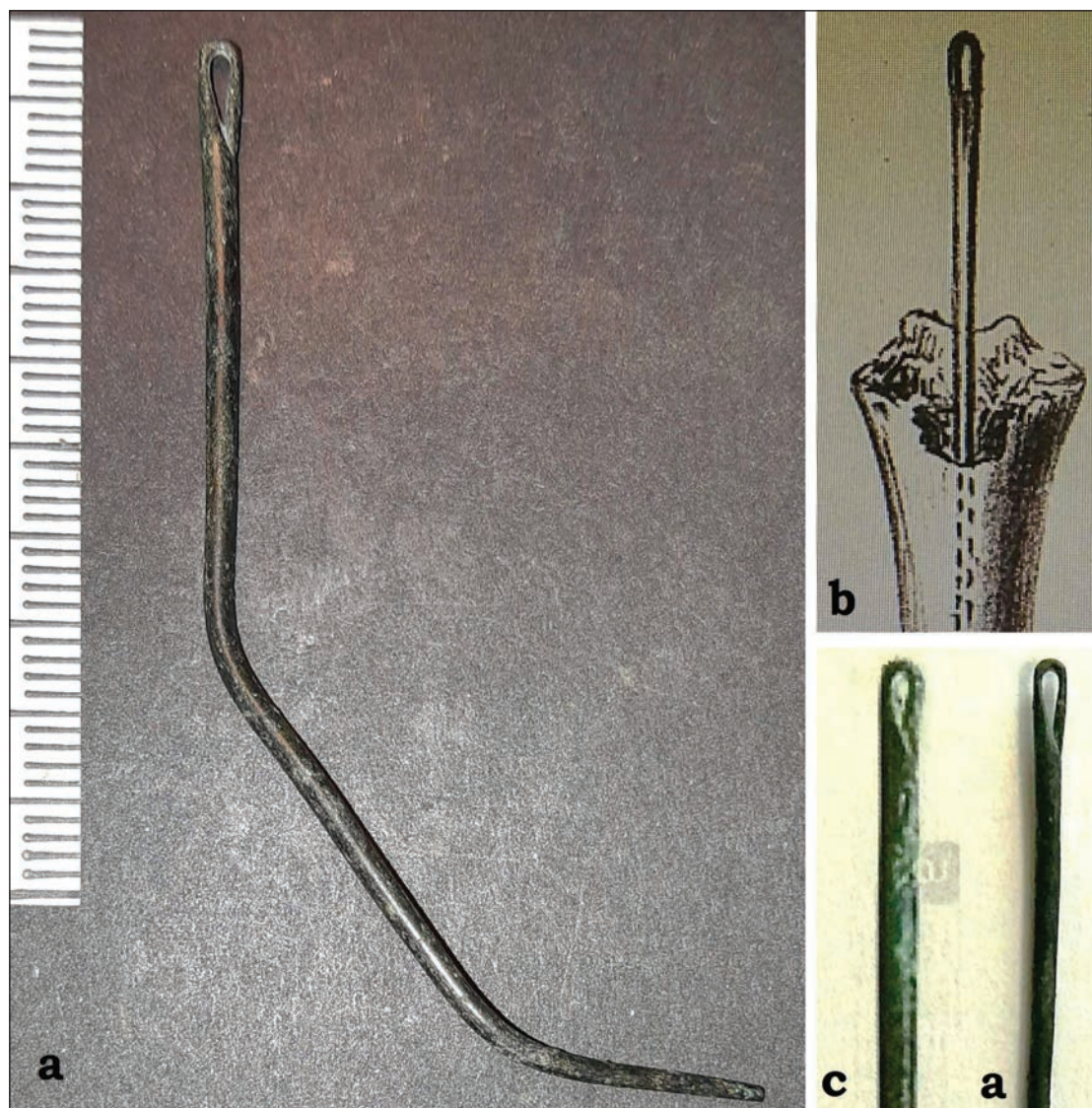
Menimo, da bi bila »železna skleda« prav lahko arhaičen ostanek spomina na čaščenje »malikov« v jami, še zlasti zato, ker naj bi bila pod gradiščem, saj je Hilarij podkev vrgel iz gradišča na skledo.

V drugi povedki, ki se neposredno veže na okolico Turjeve jame, prav tako s krščanskim imaginarijem spremenjeno v legendo, sicer ne prepoznamo povezave z jamo, zdi pa se nam jo vredno omeniti, ker morda kaže na nenavadnosti, ki so jih ljudje zaznali v naravi in jih skozi svoje takratne čustvene in kognitivne odzive povezali z neko sporočilnostjo narave.

[...] obstaja zgodba, o tem, da so cerkvico sv. Volarja ljudje iz Robiča začeli zidati na sosednjem griču Deru. Pri zidavi so imeli tam

21 Analize seveda ne moremo šteti kot natančno statistično obdelavo s točno določenimi atributi. Med branjem vseh povedk, ki jih v svoji diplomski nalogi predstavi Povšetova, tako razlagalnih, bajnih, zgodovinskih kot tudi krščanskih legend smo, le preprosto označevali povedke, v katerih se ženska ali ženska dejavnost pojavi kot pomemben del zgodbe (denimo živi v jami, pade v jamo, se skriva v jamo, ženske jo vzamejo, povezava z otroki, ženske, deklice, čarovnice, princeze, vile v povezavi s hudičem, čuva zaklad itn.).

22 Skalni osamelec nekaj sto metrov oddaljen od vhoda v Turjevo jamo ob vznožju Sv. Volarja.

Slika 20: a) Bronasta igla, najdena skupaj z rdečo keramiko na točki 1 leta 2018, b) risba igle iz groba 2176 Most na Soči (povzeto po Marchesetti, 1893, T. 23) c) primerjava igle iz Turjeve jame in jame Dictaion – Psychro (slika povzeta po <https://www.agefotostock.com>) na Kreti (Foto: P. Jamnik).

tudi kip svetnika, pa se je ta prikazoval na današnjem Volarju, ker mu je bolj ustrezalo na bolj sončni vzpetini. Cerkev so nato slednjič naredili na Volarju. (Kravanja, 2007, 280)

Avtor je sicer navedel, da se ta zgodba zgleduje po številnih podobnih legendah o prikazovanju svetnika, ki se nanašajo predvsem na Marijine romarske cerkve, pa tudi na druge, čemur seveda ne oporekamo. Je pa v primeru prikazovanja svetnika na Volarju zanimivo naslednje opažanje, ki bi bilo morda lahko vzrok za nastanek te legende in prvotno verovanje ljudi, da ima območje nad Volarji še drugačen pomen.

Avtorja sva decembra 2018 okoli 12. ure iz ceste med mejnim preходом Robič in tik pred vasjo Robič v skalni steni s toponimom »Čelo« nad Sv. Volarjem opazila skalno podobo človeške glave (slika 21/a,b,c,d). Podoba, vizualno izstopajoča, se je zdela sicer zanimiva, vendar je miselna povezava z legendo o prikazujočem se svetniku prišla šele pozneje. Meseca maja 2019, julija 2019, avgusta in septembra 2020 ter junija 2021 o podobi človeške glave v skalni steni ni bilo sledi, čeprav smo osenčenje skalne stene spremljali skoraj ves dan. Očitno se podoba glave oziroma če stopimo v korak z legendo, »svetnika« izriše le v zimskih mesecih zaradi kota, pod katerim na skalno steno padajo

Slika 21: a) Skalna stena Čelo nad gradiščem Sv. Volar. b) decembra 2018, c) maja 2019, d) avgusta 2020 (Foto: P. Jamnik).

sence. Če to drži in če se skalna stena ob potresih in naravni eroziji v zadnjih treh tisočletjih ni močno spremenila, bi opisano posebnost, ki jo je modernejše krščanstvo vnovič le preoblikovalo v legendo o svetniku, lahko zaznali že ljudje v prazgodovini in v prikazovanju podobe morda prepoznali neko sporočilno vrednost. Od takih spoznanj do obrednih dejavnosti pa verjetno nikoli ni bilo prav daleč, še zlasti, če so bila v bližini mesta, ki so se v predstavah takratnih ljudi ujemala z njihovimi predstavami in verjetji o močeh naravnih sil.

DISKUSIJA

Po opravljeni reviziji dosedanjih objav in novih ogledih jame se je vedenje o dogajanju v jami nekoliko spremenilo. Vnos keramike z meteorno vodo skozi razpoke v jamskem stropu ni več možnost, o kateri bi bilo smiselno razpravljati. Arheološki predmeti v jami so bili tja prinašani in odlagani z nekim drugačnim namenom, kot je shranjevanje živil. Čeprav je za vhodom velik in svetel prostor, jama zaradi velike količine vlage

ni primerna niti za zavetje, kaj šele za bivanje. V jami ni bilo najdene niti ene človeške kosti, da bi lahko pomislili, da je bila uporabljena kot grobišče. Arheološki ostanki, ki jih v preteklih tisočletjih nikoli ni dosegla meteorna voda, so v jami še vedno na prvotnih lokacijah. So na tako nenavadnih mestih, da popolnoma izključujejo razlago, da bi se jama uporabljala kot shramba. Eden od pomembnih argumentov proti jami kot shrambi je tudi praktično dejstvo. Mimo jame namreč vodi najpogosteje uporabljena povezava med Furlansko nižino in Posočjem, zaradi ozke doline pa se jami dobesedno ni bilo mogoče izogniti oziroma jo spregledati. Ljudje iz sočasnega, na vzpetini razmeroma zaščitenega gradišča Sv. Volar nad jamo nikakor ne bi shranjevali živil na mestu, mimo katerega vodi prehod, sami pa bi bivali na zaščitenem in vsaj nekoliko varnejšem območju. Bronasti predmeti v vhodnem delu in srednji etaži, ki pa pripadajo istemu kulturnemu obdobju (dve bodali, fragment sekire, osem fragmentov srpov in bronasti surovci) v jami niso bili odloženi kot depojška najdba, temveč so bili razpršeno odloženi po celotni spodnji etaži. To pomeni, da je šlo za odlaganje skozi daljši čas in ne enkratno odložitev ali skritje predmetov. Po izjavi najditelja je bila večina predmetov v predelu okoli vhoda v jamo, kjer je še nekaj dnevne svetlobe. Bronasti surovci, ki so bili najdeni sočasno z bronastimi predmeti, prav tako razpršeno po rovu, žal niso ohranjeni. Na prehodu iz rova srednje etaže v strugo, vendar še v predelu podornih skal ob robu rova je bil leta 2022 najden še en bronast surovec. Ni mogoče vedeti, ali gre za enega od najdenih že leta 1992, ali gre za še neznano najdbo. Ker je bil najden med podornimi skalami, se nagibamo k možnosti, da gre za novo najdbo, ki je bila ob odkritju še na prvotnem mestu odložitev.

V srednji etaži posamezni fragmenti keramike ležijo med prodom, vendar ne v obliki skupkov, temveč le posamezni manjši fragmenti. Domnevamo, da tudi če so bile v tem delu odlagane posode, so bili morebitni skupki keramike, zaradi poznejših večstoletnih obiskovanj, preprosto dostopnega vhodnega rova in srednje etaže jame, spremenjeni, in danes na jamskih tleh brez arheoloških izkopavanj ni več mogoče prepoznati mest, kamor so bile posode odložene. Kaj je bilo najdeno v sondi, ki je bila nedvomno narejena takoj za vhodom v jamo, ni jasno. Večina keramike, ki sta jo v jami nabrala Marchesetti in Tellini, je bila glede na njune navedbe v objavah, pobrana v predelu struge in v zgornji etaži. Domnevamo, da zaradi mesta sonde, ki je večinoma posegla le v gruščnato plast, v sondi niti ni bilo omembe vredne količine najdb. Morda je prav zato, če sondo pripišemo Marchesettiju, Rutar zapisal, da Marchesetti, ker jama ne obeta

bogatih najdb, raziskovanja ni želel nadaljevati. O stanju okoli vhoda v jamo bi vsaj nekaj podatkov lahko dalo keramično gradivo, ki je bilo ob vhodu izkopano ob postavitvi železnih vrat leta 1997. Pa žal po 25 letih še vedno ni obdelano.

Iz vhodnega dela jame je iz leta 1985 poznana še najdba enega vretenca oziroma vijčka (slika 6/c), ki je bil najden skupaj z nekaj fragmenti keramike in črnim prodničkom s tremi umetno začetimi vrta-nji luknjic. Točno mesto najdbe ni znano, prav tako ni znano, ali so ležali fragmenti keramike skupaj z vijčkom in prodničkom ali so bili pobrani le kje v bližini. Prodniček z luknjicami najditelj sicer pripisuje v zadnjih letih populariziranim, nekaj sto let starim staroverskim obredom.

Ob veliki podorni skali ob vstopu v vodoraven rova srednje etaže, je bil na sredi rova pobran fragment šila iz parožka jelenovega roga, ki pa verjetno ni na prvotnem mestu.

Na prehodu iz vodoravnega rova srednje etaže v predel struge in v nadaljevanju, ob jamski steni vzpenjajočega se rova s strugo, ležijo večje podorne skale. Med njimi so na vsaj dveh mestih ohranjeni skupki fragmentov keramike, ki so nedvomno ostali v prvotni legi tam, kjer je bila posoda odložena. Voda, ki je v jami občasno zastajala, višine teh podornih skalnih blokov po bronasti dobi ni več dosegala. Med skalami v strugi pod temi podornimi skalnimi bloki je bil leta 2022 pobran nov vijček (slika 6/a), ki pa je bil na to mesto skoraj gotovo naplavljen z vodo iz višjega dela struge. En vijček je bil najden, prav tako v strugi, tik pred prehodom v rova zgornje etaže že leta 2018 (slika 6/b). Manjši fragmenti keramike večinoma z zaobljenimi robovi, ki ležijo nizvodno v strugi proti in v spodnji etaži, so tam zaradi vodnega transporta.

Takoj na prehodu iz pobočja struge v rova zgornje etaže se pojavijo ob skalnih blokih in podornih skalah skupki keramike. Tam je bilo leta 2018 pobranih 43 fragmentov keramike in kamnita utež za statve (slika 3 mesta najdbe št. 3). Po rovu je mogoče opaziti skupke keramike še na najmanj dveh mestih, več posameznih fragmentov pa leži povsod po rovu. To je predel, kjer je bilo do zdaj verjetno pobrane največ keramike. Glede na navedbe v objavah sta jo tukaj pobirala tako Marchesetti kot tudi Tellini. Po izjavi I. Lavrenčiča, ki je keramiko v jami nabiral skupaj z A. Lavrenčičem, ki jo je leta 1999 predal Tolminskemu muzeju, pa je bila tudi večina keramike, ki sta jo leta 2005 objavila Knavsova in Mlinar, pobrana v tem predelu.

Prehod iz vodoravnega rova zgornje etaže v razširitev v dvorano zamejuje več podornih skalnih blokov. Skalni blok z dodano podolžno skalo daje vtis vulve ali pa morda predstavlja tako ženski kot tudi moški spolni organ. O umetni postavitvi podolžne skale v oziroma nad razpoko, ni dvoma, saj

je podolžna skala tako očitno podprta, da naraven nastanek take konstrukcije sploh ne more priti v poštev. Skozi razpoko je mogoč prehod v razširjeno dvorano za skalnim podorom. Ob zadnji steni tik pod izstopom v razširjeno dvorano je skupek keramike in vsaj ena živalska kost. Med podornimi skalnimi bloki pod vhomom v kamnito konstrukcijo se odpre jamski rov, po katerem je mogoč dostop nazaj do rova s strugo. Izstop iz rova je prav v predelu, kjer je med skalnimi bloki ob jamski steni rova s strugo več podornih skal, med katerimi so skupki keramike. Tudi v tem veznem rovu je po tleh vsaj na enem mestu mogoče opaziti skupek keramike, ki pripada eni vazi (slika 3, glej oznako mesta najdbe št. 4).

Na steni rova, tik nad kamnito konstrukcijo, je nekaj deset centimetrov velika rdeča zaplata. Z opravljeno kemično analizo²³ (slika 22/a) je bilo potrjeno, da gre za naravni izdanjek, ki se izloča skozi razpoko v skalni steni.

Čeprav gre za naravno prisotno rdečo barvo, je vtis, da bi bila tudi ta rdeča zaplata lahko del sopomena s kamnito konstrukcijo. Tega seveda ni mogoče neposredno dokazati, na tako misel pa nas napeljuje prisotnost živo rdeče obarvane posode, ki se vsaj v enem primeru nahaja za skalno konstrukcijo. Tam je v manjši dvorani med podornimi skalami in bloki na najmanj sedmih ali osmih mestih mogoče opaziti skupke med seboj prilegajoče se keramike. Leta 2018 je bilo na dveh najbolj izpostavljenih mestih pobrano skupno 200 fragmentov (sliki 18 in 3, oznaka mesta najdbe 1 in 2), ki tipološko in datacijsko odgovarjajo tipom, ki sta jih v gradivu iz leta 1999 opredelila Knavsova & Mlinar (2005, 59–72).

Ob pobiranju fragmentov rdeče keramike na točki 1 je bil eden od fragmentov s pobarvano stranjo obrnjen navzdol v tanek ilovnat oprh, ki je pod in med skalnimi bloki. Po dvigu fragmenta se je na njem pokazala izrazita živo rdeča barva, ki je v manj kot eni uri, kolikor je preteklo do vrnitve iz jame, zaradi stika s kisikom zbledela v manj živo, vendar še vedno rdečo bravo (slika 19). Kemična analiza barve nakazuje, da so za pridobivanje rdeče barve verjetno uporabljali boksit, ki je sestavljen iz aluminijevih mineralov, prisotnost kalija pa nakazuje tudi prisotnost minerala muskovita, ki bi lahko prispeval k rdeči barvi. Je pa treba upoštevati, da pri analizi le enega vzorca barve iz fragmenta keramike lahko pride do nepravilnega odvzema vzorca ali izbora cilja analize, zato bi bilo za natančnejše podatke treba opraviti več analiz (slika 22/b). V kontekstu vpliva na življenje, ki so ga takratni ljudje morda pripisovali kamniti strukturi, je nekakšno vlogo imela morda tudi rdeča barva, zato ni mogoče popolnoma

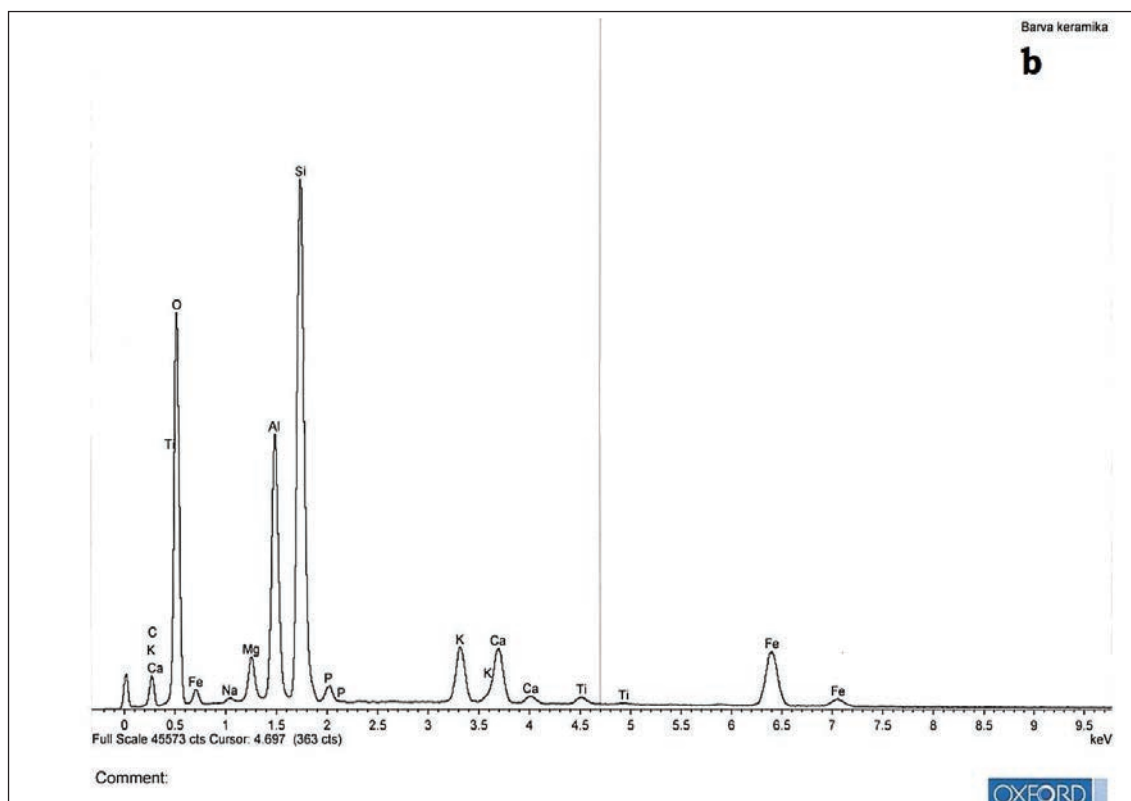
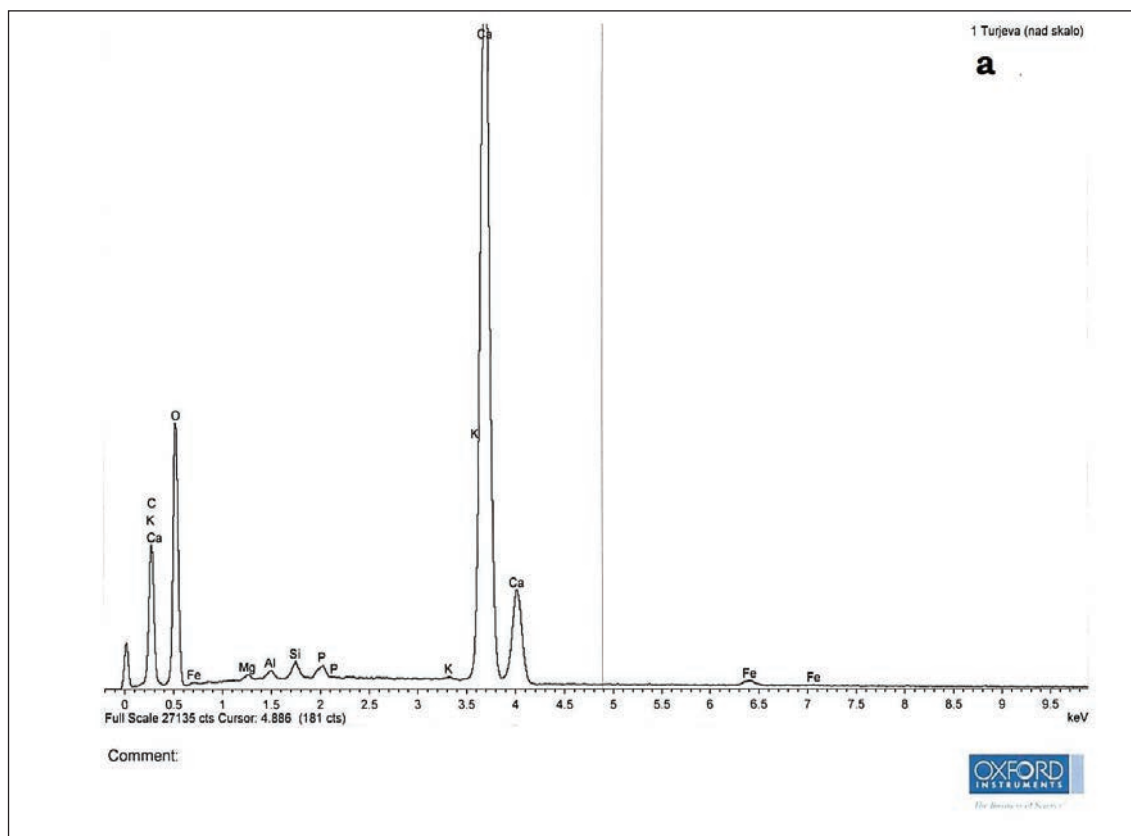
izključiti tudi neke miselne povezave takratnih ljudi z zaplato železovega oksida na jamski steni tik nad kamnito konstrukcijo. So pa seveda vse to za zdaj zgolj domneve oziroma indici, ki bi jih bilo treba preveriti z usmerjenimi raziskavami.

Med živo rdeče obarvano keramiko je bila tudi ukrivljena bronasta igla oziroma šivanka velikosti 7,8 centimetra (slika 20/a). Najdbo bronaste igle v Turjevi jami omenja tudi Marchesetti. Žal njegova igla ni ohranjena oziroma je morda nekje med še neinventariziranim Marchesettijevim gradivom v Tržaškem muzeju. Iz njegovih objav je mogoče razbrati, da je iglo verjetno našel v strugi potoka. Je pa popolnoma identično iglo, kot je igla, najdena v jami leta 2018, objavil Marchesetti v svojem delu o grobišču z Mosta na Soči. V grobu odraslega pokojnika št. 2175 je tam poleg trebušaste posode našel še v golenico jagnjeta zapičeno bronasto iglo (slika 20/b). V prispevku igle ni posebej obravnaval, ampak je navedel le, da so igle:

[...] orodje ki je v uporabi že v času ko še niso bile poznane kovine in so bile narejene iz kosti ali jelenovega roga. Kasneje so bile izdelovane iz bronu in jih najdemo že v najdiščih s kolišči, kot na primer Peschiera na Švicarskih jezerih in tako dalje. Jaz sem iglo našel v jami pri Robiču v dolini Nadiže, skupaj z značilno keramiko bronaste dobe, v nekropoli Caporetto (Kobarid) in na gradišču Villanova. (Marchesetti, 1893, 97, 268–269, 313).

Ne vemo, ali je v nekropoli v Kobaridu in na gradišču Villanova našel enako iglo kot na Mostu na Soči in v Turjevi jami ali je imel v mislih le igle na splošno. V objavi grobišča na Mostu na Soči Marchesetti ni obravnaval časovne umestitve posameznih grobov, temveč je za celotno grobišče, ki ga je izkopaval v letu 1890, opredelil čas pokopavanja med 6. stoletjem in koncem 4. stoletja pr. n. št (Marchesetti, 1893, 313). Čeprav so igle oziroma šivanke predmeti, ki za datacijo niso časovno občutljivi, pa sta igli iz Turjeve jame iz leta 2018 in ta iz groba 2175 z Mosta na Soči tako identični, da bi se težko strinjali za skoraj tisočletno časovno razliko med njunima izdelavama. Tako izdelane igle so prava redkost. Čeprav se zdi, da je njihova izdelava preprosta, pa ni tako. Gre namreč za filigransko delo, ob katerem je bila glavica igle izdelana tako, da je bil zgornji del igle zasukan nazaj in potopljen v ponovno staljeno telo igle, da je s tem nastala luknjica, ki ni povzročala zatikanja ob uporabi. Ker gre za igli, ki sta precej specifični najdbi, v našem primeru primerjave med grobom 2175 z Mosta na

23 Kemično analizo so opravili v Nacionalnem forenzičnem laboratoriju Generalne policijske uprave.

Slika 22: Kemična analiza a) rdeče obarvane jamske stene, b) živo rdeče pobarvane keramike.

Soči in Turjeve jame pa ju loči precejšnja časovna razlika, smo zanju iskali primerjave. Ob tem je pomembno dejstvo, da za rdečo posodo, med fragmenti, katere je bila najdena bronasta igla v Turjevi jami, umestitev v časovni okvir mlajše bronaste dobe, kamor spada tudi preostala lončevina iz jame, ni vprašljiva.

Med objavami slovenskih najdišč podobne ali morda celo enake igle nismo našli. Je pa nekaj takih igel znanih iz bronastodobnih najdišč po svetu. Popolnoma identične igle so bile najdene v plasti X 9 na najdišču Tel Aphek v Izraelu. Avtorji jih umeščajo v pozno bronasto dobo in začetek železne dobe (13. do 10. stoletje pr. n. št.) (Yahalom-Mack & Shalev, 2009, 432, in slika 13/8). Najdišče z enakimi iglami je tudi v Bolgariji. Gre za naselje in nekropolo Baley na vzhodnem bregu reke Timok, približno dva kilometra od njenega sotočja z Donavo. Najdišče je datirano v drugo polovico 2. tisočletja pred našim štetjem. Avtorica je prav na podlagi primerjave igle z ušesci poudarila podobnost z več kot 2500 kilometrov oddaljenim najdiščem v Hamburga v Nemčiji, kar kaže na kulturne in gospodarske povezave med ljudmi bronaste dobe (Kalchevska, 2019, 601, sliki 7 in 9).

Za primerjavo je zanimivo tudi najdišče v jami Dictaion – Psychro na Kreti, v kateri naj bi po mitskem izročilu Kronosova (Saturnova) žena Rea rodila boga Zeusa, in je potem v jami odraščal skupaj z nimfami in kouretesi, ki so ga varovali pred kanibaliskim očetom Kronosom. Po drugem mitu pa naj bi se sočasno z Zevsom v jami rodil tudi Minos. Jama je raziskano bronastodobno – minojsko svetišče, v katerem je bila najdena množica ženskih elementov, na podlagi katerih avtorji raziskav domnevajo, da je bila jama svetišče minojske boginje, morda Ariadne. Svetišče je datirano v 2 tisočletje pr. n. št. Med najdenimi predmeti je tudi nekaj bronastih igel, od katerih je vsaj ena popolnoma identična igli, najdeni v Turjevi jami (Boardman, 1961, 35, fotografija <https://www.agefotostock.com>; Crowther, 1988, 39).

Podobne igle, kot je naša iz Turjeve jame, so na omenjenih najdiščih na podlagi stratigrafskega konteksta umeščene v bronasto dobo, v nekaterih primerih, ki smo jih navedli kot primerjavo, celo zelo blizu časa od približno leta 1400 do približno 1200 pr. n. št., v katerem je bila v funkciji svetišča tudi Turjeva jama. Primerjave, da bi se tako identične igle pojavljale tudi med 6. in 4. stoletjem pr. n. št., kamor je Marchesetti umestil iglo iz groba 2175, nismo zasledili. Ker revizije Marchesettijevih izkopavanj še ni, vendarle še vedno obstaja možnost, da je ob preostalih grobovih naletel tudi na starejši, bronastodoben grob, v katerem je bila ta igla. Zaradi prevelike identičnosti med iglami za zdaj drugačne razlage ne najdemo.

V kontekstu bronaste igle in njene podobnosti z iglami, na primer iz minojskega svetišča na Kreti, je zanimiva tudi najdba treh kosov svinca, ki so bili najdeni leta 1992. Eden od njih je bil v obliki kratkega, širokega in debelega traku z luknjico. Ne vemo, ali gre za isti kos svinca z luknjo, ki sta ga leta 2015 objavila Gerbčeva & Mlinar (2015, 399). Iz Turjeve jame sta lahko torej celo dva kosa z luknjo. Svinec je bil v bronasti dobi nedvomno pomemben material, s katerim se je trgovalo. Tako so na primer na Sardiniji na potopljeni ladji odkrili svinčene ingote, ki izvirajo iz prostora, ki ga je obvladovala minojska kultura v času mlajše bronaste dobe, približno od 13. do zgodnjega 12. stoletja pr. n. št. Avtorji ugotavljajo, da so na celotnem območju Sredozemlja obstajali zapleteni medregionalni odnosi in diplomacija, s trgovino, ki je cvetela med velikimi pomorskimi civilizacijami Minojcev in Feničanov ter z drugimi ljudstvi, živečimi v tem predelu (Yahalom-Mack et al., 2022).

Poleg bronastodobnih najdb so do zdaj iz Turjeve jame nekatere najdbe opredeljene kot mlajše. Na koncu srednje etaže ob spustu v strugo naj bi bila najdena koščena igla s tremi luknjicami (slika 6/a), ki je verjetno iz časa antike.

En fragment keramike iz Tellinijeve zbirke, za katerega pa ni jasno, ali sploh res izvira iz Turjeve jame, naj bi bil s konca 6. ali 5. stoletja n. št. Vsi ti predmeti, mlajši od drugih bronastodobnih arheoloških ostankov v jami, za zdaj pomenijo le, da je bila jama ves čas zgodovine občasno obiskana. To je seveda popolnoma razumljivo, saj je na prostoru, kjer je ni mogoče spregledati. Je pa ob tem pomembno, da je časovni okvir keramičnega gradiva v zgornji etaži, za in v kamniti konstrukciji časovno enoten. Prav zgornja etaža je namreč za našo razlago pomena Turjeve jame najpomembnejša.

Sočasno z bronastimi predmeti je bil v vhodnem delu jame leta 1992 najden tudi prstan (slika 23). V objavi avtorja za prstan ugotavljata, da naj bi bil izdelan iz odlomka fibule vrste avcisa, ki so se uporabljale v času od konca 1. stoletja pr. n. št. in še v prvi polovici 1. stoletja n. št. (Gerbčeva & Mlinar, 2015, 399). Prstan smo si v marcu 2022 ogledali in ga fotografirali pri najditelju, ki ga tudi hrani. Menimo, da je prstan res lahko izdelan iz dela neke fibule, vendar hkrati tudi menimo, da bi bilo treba za potrditev, da je šlo za fibulo avcisa, vseeno opraviti natančnejšo analizo. Morda pa gre tudi v primeru te bronaste najdbe za fibulo, sočasno z drugimi bronastimi najdbami iz Turjeve jame, in bi bilo tudi ta prstan treba šteti k bronastodobnim najdbam?

Ob najdbi bronastih predmetov leta 1992 se je Teržanova vprašala:

Slika 23: Bronasti prstan, najden v srednji etaži leta 1992 (Foto: P. Jamnik).

[...] kako razložiti in razumeti bistvo teh zakopanih, odloženih zakladov [...] V njih so predmeti, celi ali v fragmentih, katerih prvotna funkcija predstavlja pomembna področja človeške dejavnosti in bivanja. Tako je zaobsežena: 1) moška komponenta²⁴ – z orožjem in orodjem, pri čemer je hkrati poudarjen bojevniški in ro-

kodski aspekt; 2) ženska komponenta – z nakitom, morda srpi, pri čemer igra nakit glede na skromno zastopanost (ustrezno mesto ženske v družbi) podrejeno vlogo, vendar je s srpi, če jih interpretiramo kot 'ženski atribut' poudarjena vloga ženske v poljedelski dejavnosti in reprodukcijskem procesu. (Teržan, 1996, 256)

²⁴ S t. i. moškimi in ženskimi atributi oziroma komponentami je težava. Delitev je izpeljana na podlagi pridatkov v grobovih, kasneje pa se je delitev na nek skrit, globlji pomen posameznih predmetov razširila tudi preko grobov na kognitivno – čustveno raven bivanja za časa življenja. Študij, ki bi to znanstveno argumentirano utemeljile, ne poznamo, se pa ta delitev pogosto uporablja v arheoloških besedilih. Občutek imamo, da gre nekoliko za avtorjem všečno in priročno možnost iskanja globljega pomena v nekaterih uporabnih predmetih. V tem tekstu zato izhajamo le iz delitve na domnevno pogostejšo uporabo pri ženskem ali moškem spolu.

To vprašanje ni aktualno le ob depojskih najdbah, vendar enako tudi v primeru odlaganja na nekoliko širšem omejenem prostoru, kakor je primer v Turjevi jami. Če se ozremo na dosedanje najdbe, izrazito prevladujejo predmeti, ki jih je mogoče pripisati ženskim dejavnostim – bronasti igli, štirje vijčki, kamnita utež za statve, preluknjana školjka in predmet iz peščenjaka z luknjico, ki ga Bressanova in Tasca opredelita kot morebitni brus, mi pa menimo, da bi bila to verjetneje lahko igla za tkanje s statvami.

Eno od vprašanj, na katerega žal, brez arheoloških raziskav v jami, ni mogoče podati resnega odgovora, je, zakaj so bronasti predmeti in surovci, razen igle, le v srednji etaži? Morda so bila v predstavah takratnih obiskovalcev mesta odlaganja zaradi le njim poznanih obrednih pravil točno določena in je bila zgornji etaži pripisana drugačna funkcija. Na to za zdaj nimamo odgovora.

Če sprejmemo tezo, da je bronastodobnim ljudem Turjeva jama pomenila prostor, v katerem so z izdelavo kamnite konstrukcije, ki spominja na vulvo ali asociira na spolni odnos, kar je ob dejavnostih, ki so jih v jami izvajali ali z darili, ki so jih v jamo polagali, pripomoglo k novemu življenju, v ta kontekst lahko prištejemo tudi veliko število, žal neohranjenih bronastih surovcev. Če kaj, potem prav surovci (vsaj nam danes) simbolizirajo nastanek nove dragocene stvari iz pred tem brezoblične gmote staljene rude. In nastanek novega dragocenega življenja in njegov obstanek je bil skoraj nedvomno tudi motiv izvajanja religijskih obredov.

Polaganje različnih posod, tako boljše izdelave kot tudi posod za vsakdanjo rabo, na mesta, ki niso primerna za shrambo (na podorne skale), in predvsem okoli kamnite konstrukcije, vsekakor govori v prid tezi o jami kot daritvenem prostoru. Če ob tem upoštevamo, da je bila vsaj v dveh primerih v posodo dodana bronasta igla, vsaj v treh primerih pa so v skupku fragmentov keramike tudi posamezne živalske kosti, o darovanju verjetno ne more biti dileme. Menimo, da so bili keramični vijčki in kamnita utež za statve prav tako daritev, pridana v ali k posodi. Živo rdeča barva vsaj ene od posod, ki so bile odložene ob kamnito konstrukcijo, morda nakazuje tudi poseben namen takega obarvanja posode.

SKLEPNA MISEL

Kaj je prazgodovinske ljudi spodbudilo, da so Turjevo jamo izbrali za obredni prostor? Izbira je bila verjetno pogojena z dejstvom, da naravnih jam ali votlin v Posočju ni toliko kot v preostalem delu Slovenije. Markanten jamski vhod je pri ljudeh vzbujal večji čustveni odziv. V ozki dolini Nadiže je sicer znanih še nekaj jam z arheološki-

mi ostanki. Med njimi je Turjevi najbližja Velika jama (*Grotta grande*), v kateri so bili med drugim prav tako odkriti bronastodobni ostanki (Maddaleni, 2016, 90–91). Morda bi bilo morebitno povezavo med obema jamama zanimivo preveriti tudi v kontekstu naše nove teze o Turjevi jami kot obrednem prostoru, povezanem s plodnostjo ali/ in rodnostjo.

Drug razlog za izbiro jame je verjetno bližina bivališč ljudi. V neposredni bližini, nad jamo, je gradišče Sv. Volarja z dokazanimi ostanki sočasne poselitve (Osmuk, 1997, 9; Bratina, 2001, 110), in na nasprotni strani reke vzpetinica Der, s prav tako potrjenimi prazgodovinskimi ostanki (Knave & Mlinar, 2005, 59). Kakšna je bila povezava med gradiščem na Sv. Volarju in jamo, ne vemo. O gradišču, razen z nekaj najdbami potrjene sočnosti, prav tako ne vemo ničesar. Ker je bilo gradišče oziroma bivališče na vzpetini, to le nakazuje, da so ljudje morali poskrbeti za vsaj nekoliko varnejša mesta bivanja. Jama je tik ob izhodu iz povezovalne doline, skozi katero je potekala verjetno zelo intenzivna komunikacija, in so jo vsi, ki so skozi dolino prihajali ali odhajali, videli. Je bilo morda v Turjevi jami svetišče širšega pomena, o kakršnih govori Wisejeva (2007, 9, 20, 28, 253–261) in so bili ljudje na vzpetini Sv. Volar nad jamo morda le »skrbniki« svetišča? Precejšnja količina kakovostno in oblikovno različnega posodja vsekakor nakazuje možnost, da so bili vanjo darovi prinašani tudi iz nekoliko širše okolice. Enako v prid teritorialno širšemu pomenu jame govori precejšnje število v jami odloženih bronastih predmetov, ki bi se jih v krajšem času verjetno težje odrekla manjša skupnost iz bivališča na Sv. Volarju. Igli z ušesci sta lahko predmeta, ki sta bila pridobljena v okviru trgovske izmenjave iz širšega območja ali pa ju je v jami daroval/-a pripadnik/-ca teritorialno oddaljenejši skupnosti, ki je jamo obiskal/-a prav z namenom neke priprošnje. Vsega tega ne bomo vedeli nikoli več. Kljub temu pa ostaja dejstvo, da vsi opisani premični kulturni ostanki v jami, predvsem pa umetno ustvarjena ali bolje rečeno dopolnjena kamnita konstrukcija, govorijo v prid tezi, da je bilo v Turjevi jami v mlajši bronasti dobi svetišče, v katerega so takratni ljudje odlagali darila. Prepričani smo, da oblika umetno ustvarjene konstrukcije z veliko verjetnostjo nakazuje, da bi bilo to svetišče lahko posvečeno dejavnostim, ki so jih ljudje tistega časa, v okviru svojih verovanj in prepričanj, izvajali za zagotovitev plodnosti, rodosti in preživetja, tako žensk, ki rojevajo, kot tudi novorojenih otrok, morda pa tudi dejavnostim, s katerimi so želeli zagotoviti preživetje celotne svoje skupnosti, ki so ji pripadali.

Slika 24: Novodobna jamska upodobitev ženskega ter moškega in ženskega lika za vhodom v Turjevo jamo (Foto: P. Jamnik).

Marsičesa ni in nikoli ne bo več mogoče izvedeti. V kolektivnem spominu sedanjih ljudi se skozi povedke, ki smo jih omenili, sicer ohranjajo sledi, ki nakazujejo, da je prostor v neposredni bližini jame v zgodovini na neki način vznemirjal ljudi. Je bilo to neposredno povezano tudi s Turjevo jamo? Morda. Dejstvo je, da se skozi arhaičen spomin ohranjajo in prenašajo sporočila davno minulih verovanj in vzgibov. Naj se za konec, bolj kot ne, pošalimo še z vprašanji, ki morda odsevajo ta daljni odmev starih verovanj v moč jame. Kaj so v jami leta 1907 počele štiri prestrašene in cvileče ženske, na katere je naletel De Gasperi in so se v njej menda izgubile ter niso našle poti iz nje (De Gasperi, 1908, 39). Da bi se v Turjevi jami kdo izgubil, bi se moral prav potruditi. Ob razkrivanju staroverskih praks, ki naj bi v Posočju živele še vse do sodobnosti, je bil njihov obisk morda namenjen čemu drugemu, kot le ogledu lepote jame. In drugo vprašanje. Le kaj je bil vzgib sodobnega »jamskega slikarja«, da je ob vseh mogočih motivih, ki bi jih lahko upodobil, na steno vhodne dvorane Turjeve jame narisal prav stilizirano podobo ženske ter moškega in ženske, ki se poljubljata (slika 24).

Kakor koli že, če bo doseženo strokovno soglasje, da so v Turjevi jami še vedno ohranjene materialne sledi izvajanja obredov, povezanih s plodnostjo oziroma rodnostjo, potem bo nujno jamo boljše zavarovati, kot je zavarovana zadnjih nekaj let. Po morebitnih novo opravljenih arheoloških raziskavah bi bilo morda smiselno razmisliti tudi o turistični predstavitvi jame. Tako reprezentativnega bronastodobnega arheološko-antropološkega jamskega najdišča ne bi bilo mogoče videti zelo daleč naokoli. Čeprav se morda sliši absurdno, pa bi se le na ta način jamo verjetno uspelo tudi zaščititi pred nadaljnjimi obiski iskalcev kovin, ki ob tem, verjetno celo nevedoč, po čem hodijo, nepovratno uničujejo premične arheološke ostanke v jami.

ZAHVALA

Avtorja se najlepše zahvaljujeva vsem, ki so nama kakor koli pomagali pri pripravi tega članka. Stanku Flegu in Lidiji Rupel za vzpostavitev povezav z muzejem v Trstu in Udinah, Alji Margon za iskanje starejše literature, arheologinji Paoli Visentini iz Arheološkega muzeja v Udinah za pomoč pri iskanju

starejše literature in podatkov o hrambi gradiva iz Turjeve jame, direktorici Muzeja J. J. Winckelmann iz Trsta Marzii Vidulli in Giuseppu Musciu iz Navoslovnega muzeja v Udinah za preverjanje, kje bi se lahko nahajala bronasta igla, ki jo je našel Marchesetti, arheologinji Eirini Galli iz Arheološkega muzeja v Heraklionu na Kreti za podatke o jami Dictaeon, arheologoma Tomažu Fabcu za pomoč pri prevodih starejše literature in za mnenja v zvezi z

utemeljevanjem postavljene teze, arheologu Mihi Mlinarju za podatke o najdbah iz Turjeve jame, opredelitev keramike ter omogočitev ogleda in fotografiranja jame. Gorazdu Pezdirju in Ester Ceket iz Nacionalnega forenzičnega laboratorija za opravo kemičnih analiz, Janezu Bizjaku za koristne nasvete ob pisanju besedila, Ivanu Lavrenčiču in najditelju bronastih predmetov pa za poslane podatke o najdbah iz leta 1985 in 1991.

IS TURJEVA JAMA ABOVE THE NATISONE RIVER (THE KOBARID REGION) A BRONZE AGE RITUAL AREA OF FERTILITY OR NATALITY?

Pavel JAMNIK

Kočna 5, 4273 Blejska Dobrava, Slovenia
e-mail: pavel.jamnik@telemach.net

Bruno BLAŽINA

Jenkova cesta 16, 6230 Postojna, Slovenia
e-mail: bruno.blazina@gmail.com

SUMMARY

The text analyses previous publications on finds from Turjeva Jama (Turjeva Cave) above the Natisone river in the vicinity of the Robič village in the Kobarid region, which has been known as an archaeological site since 1890. The cave is located just at the exit from the approximately 15-kilometre-long valley that connects Cividale del Friuli with the pre-Alpine region of the Kobarid and later the Soča Valley. Only scant data is available on the places where ceramics were collected from the cave by previous researchers. The Bronze finds, two daggers, an axe fragment, eight sickle fragments, a ring and raw materials originate from the middle floor, and one artefact from the upper floor. A perforated shell, two bronze needles with an eyelet, four spindles and a stone weight for looms were also found in the cave. The finds belong to the Late Bronze Age, from the period between the 14th and 11th centuries BC or the time from about 1400 to about 1200 BC. Until now, it was believed that the finds in the cave were washed away by meteor water from the hillfort of St. Volar above the cave, and bronze objects were said to be a hoards find. On the upper floor, in 2018, we discovered an artificially placed longitudinal rock over a natural cracked, large landslide boulder, thus creating a stone structure resembling a vulva or male and/or female sexual organ (Figure 14). There is no doubt about the artificial placement of the longitudinal rock in or above the crack, as the longitudinal rock is so obviously supported that the natural origin of such a structure cannot be considered at all. In the crack under the longitudinal rock and throughout the hall behind the stone construction, clusters of adjacent pottery fragments are still preserved (Figure 15), which probably testify to the laying of offerings in the vicinity of the stone structure. A bronze needle with an eyelet was found in one of the fragmented vessels, for which we failed to find a comparative Bronze Age artefact in Slovenia, but we found it in the broader European area (Greece, Israel, Germany, Bulgaria), from which we conclude that it is an object which directly proves the trade connections of the people of that time. Due to the considerable moisture, the cave is not suitable for shelter, let alone living. It is located in a completely unprotected place, so it could not be used as a food warehouse. Not a single human bone was found in the cave to suggest that the cave had been used as a burial ground. Fertilisation, pregnancy, birth and the survival of the mother and child at birth were some of the most important circumstances that permeated the mental and religious world of prehistoric people. Various rituals have also been dedicated to this area of life, in which people, in the event of sudden changes or special events, try to establish repetitive actions with specific costumes, shouts, dance styles in their living space, the order they know and which provides them living in a stress-free environment. Because the stone structure in the cave resembles either the female vulva or perhaps even sexual intercourse, we propose an idea for consideration, that the ritual activities in Turjeva Jama and the offerings reflected by the clusters of adjacent fragments of pottery show that the finds are still in their original location for intercession ensuring the fertility, natality and survival of both women giving birth and the new-borns, and perhaps the activities they sought to ensure the survival of their entire community to which they belonged.

Keywords: Turjeva Jama, the Kobarid region, late Bronze Age, cave ritual space, fertility, natality, stone construction, a bronze needle with an eyelet

VIRI IN LITERATURA

- Agefotostock (2022):** <https://www.agefotostock.com/age/es/Stock-Images/Rights-Managed/MPN-88285> (zadnji dostop: 2022-02-16).
- Blečić Kavur, Martina & Boris Kavur (2019):** Privjesak kao tijelo – tijelo kao poruka. V: Zbornik radova u čast 80 g. života Rastka Vasića. Beograd, Arheološki institut Beograd, 155–164.
- Bratina, Patricija (2001):** Robič – Sv. Volar. Varstvo spomenikov, 38, 110.
- Boardman, John (1961):** The Cretan Collection in Oxford: The Dictaeon Cave and Iron Age Crete. Oxford, The Clarendon Press.
- Bressan, Francesca (1988–1989):** Le valli del Natissone e la Kovačeva Jama di Robič. Arheološki vestnik, 39–40, 519–528.
- Bressan, Francesca, Riedel, Alfredo & Aldo Candussio (1981):** Preistoria nell' Udinese. Testimonianze di cultura materiale. Catalogo mostra.
- Crowther, Charles (1988):** A Note on Minoan Dikta. The Annual of the British School at Athens, 83, 37–44.
- Čerče, Peter & Irena Šinkovec (1995):** Katalog depojev pozne bronaste dobe. V: Teržan, Biba (ur.): Depojske in posamezne kovinske najdbe bakrene in bronaste dobe na Slovenskem I. Katalogi in monografije, 29. Ljubljana, Narodni muzej, 221–223.
- Češarek, Domen & Pavel Jamnik (2020):** Božična jama pri Novi Štifti (Gornji Grad). Primer antičnega jamskega svetišča. *Studia Mythologica Slavica*, 23, 69–79.
- Del Fabbro, A. & P. Rapuzzi (1972):** Tracce di un insediamento eneolitico nei pressi di Qualso. *Società Filologica Friulana Udine, Serie Preistorica*, 2, 5–30.
- Del Fabbro, Adriano (1975):** Insediamenti preistorici nelle cavità carsiche del Friuli Orientale. *Serie Preistorica*, 3, 1–57.
- De Gasperi, G. B. (1908):** Grotta Robic, Mondo sotterraneo. *Revista di speleologia e idrologia*, 5, 39.
- Delić, Teo (2018):** Ekstravagantne meritve Turjeve jame. V: Glas podzemlja, Društvo za raziskovanje jam Ljubljana, 26–27.
- Gerbec, Teja & Miha Mlinar (2015):** Robič. Turjeva jama. Goriški letnik, Zbornik Goriškega muzeja, 37–38, 399.
- Gortani, Michele (1908):** Avanzi di mammiferi rinvenuti in alcune grotte friulane. *Mondo sotterraneo*, 5. *Revista di speleologia e idrologia*, 5, 1–17.
- Gortani, Michele (1930):** Guida del Friuli. V: Gorizia con vallate dell'Isonzo e del Vipacco. Società Alpina Friulana Guida dei Fiuli, 5, 683.
- Greif, Tatjana (2005):** Iskanje izgubljenega spola. Podobe prednic. *Časopis za kritiko znanosti*, 33, 221, 77–93.
- Greif, Tatjana (2011):** Prazgodovinske pokveke: Arheološki spoli v množičnih medijih. *Časopis za kritiko znanosti*, 39, 245, 73–91.
- Hrobat Virloget, Katja (2014):** Petroglifi iz Jame v bližini trnovskega studenca nad Ilirsko Bistrico na snežniški planoti. *Studia Mythologica Slavica*, 27, 155–172.
- Hrobat Virloget, Katja (2015):** Caves s Entrences to the World Beyond, from Where Fertility Is Derived. The Case of SW Slovenia. *Studia Mythologica Slavica*, 28, 153–163.
- Ivančič–Kutin, Barbara (2016):** Bivališča »krivopet«: Lokacije in mikrotoponimi. *Studia Mythologica Slavica*, 19, 169–185.
- Jamnik, Pavel, Leben-Seljak, Petra, Bizjak, Janez & Branko Horvat (2002):** Koblarska jama na Kočevskem – prazgodovinsko grobišče in kulturni prostor. Antropološka analiza skeletnih ostankov z opisom pridatkov. *Arheološki vestnik*, 53, 31–49.
- Kalchevska, Kamelia (2019):** Identification of Bronze Artifacts from the Late Bronze Age from the Necropol of Baley Village to Lohbrügge near Hamburg. *International Journal "NDT Days"*, II, 5, 595–602.
- Kavur, Boris (2005):** Počasi se nikamor ne pride. Podobe prednic. *Časopis za kritiko znanosti*, 33, 221, 11–21.
- Kofol, Karla (2003):** Zasebno življenje družin v preteklosti. Trebuški zbornik. Alpski mladinski raziskovalni tabor, Dolenja Trebuša, 1996–1998, 195–232.
- Knavs, Martina & Miha Mlinar (2005):** Bronastodobna lončenina iz Turjeve jame v dolini Nadiže. *Arheološki vestnik*, 56, 59–72.
- Korošec, Paola (1981–1982):** Ajdovska jama, Poročilo o raziskovanju paleolita, neolita in eneolita v Sloveniji, 9–10, 21–28.
- Kovačič, Boštjan (2016):** Platno v jami: rojstvo umetnosti in zavedanja. Založba Amalieti & Amalieti, Ljubljana.
- Kravanja, Barbara (2007):** Rekonstrukcija svetega prostora na primeru lokacije sv. Hilarija in Tacijana pri Robiču. *Studia Mythologica Slavica*, 10, 277–295.
- Kropej, Monika (1995):** Pravljica in stvarnost. Založba ZRC, Ljubljana.
- Kropej Telban, Monika (2015):** Simbolna ekvivalenca motivov v pripovedih o ženskih bajeslovnih bitjih narave. *Traditiones*, 44, 3, 73–92.
- Lavrenčič, Aleksander (1996):** Drobtinice izpod Mije in Stola. Diplomsko delo. Ljubljana, Univerza v Ljubljani, Oddelek za zgodovino. <https://www.sistory.si/11686/876> (zadnji dostop: 2022-02-01).
- Lavrenčič, Ivo (2020):** Klmon: pesmi iz Potoških starodavnih bukev. Samozaložba, Kobarid.
- Leben, France (1971):** Kulturna pripadnost jamskih najdb na področju jugovzhodnih Alp v prazgodovinskem obdobju. Doktorska disertacija. Ljubljana, Univerza v Ljubljani.

Leben, France (1975): Turjeva jama. Arheološka najdišča Slovenije. SAZU, Inštitut za Arheologijo, 116.

Leonard, Katherine (2015): Ritual in Late Bronze Age Ireland: Material Culture, Practices, Landscape Setting and Social Context. Galway, Archaeopress Publishing.

Maddaleni, Paola (2016): Grotte di interesse paleontologico e paleontologico in Friuli: Stato delle conoscenze e risultati preliminari della revisione di alcuni materiali. Gortana. Geologia, Paleontologia, Paleontologia, 38, 85–120.

Marchesetti, Carlo (1890): Sull' Antico corso dell' Isonzo. Atti del Museo Civico di antichità di Trieste 8, 215–216.

Marchesetti, Carlo (1893): Scavi nella Necropoli di S. Lucia presso Tolmino (1885–1892). Boll. Adr. Sc. Nat. Trieste, 15, Trieste.

Marchesetti, Carlo (1903): I castellieri preistorici di Trieste e della regione Giulia. Trieste. Atti Museo Civico di Storia Naturale, 10, 4, 1–206.

Marchesetti, Carlo (2021): Prazgodovinska gradišča Trsta in Julijske krajine. Komen, Zavod Krasen Kras.

Merc, Vesna (2005): Konstrukcija družb in splov v nekdanji jugoslovanski in slovenski arheološki literaturi. Podobe prednic. Časopis za kritiko znanosti, 33, 221, 94–106.

Merc, Vesna (2007): The Past as Myth. The Archaeological (After) life of the Goddess in Former Yugoslavia. Monitor ISH, 9/1, 35–52.

Merc, Vesna (2010): Loking behind the Dead Objects: Gender and Archaeology in »Slovenia. Situating Gender Archaeologies. Archaeolingua, Series minor, 29, 117–135.

Mihelič, Miha (2013): Z lune na luno. Kameno-dobni »odmevi« v ustnem izročilu Zahodne Slovenije? Arheo, 30, 67–98.

Mlinar, Miha & Martina Knavs (2006): Arheološki biseri Turjeve jame. ERICenter, VII, 10, 22–23.

Mlinar, Miha & Teja Gerbec (2014): Sprehod po arheoloških najdiščih Breginjskega kota. V: Mlinar Miha (ur.): Kot nekoč. Breginjski kot v arheoloških dobah. Tolmin, Tolminski muzej, 11–29.

Montello, Daniel R. & Holley Moyes (2012): Why Dark Zones are Sacred: Turning to Behavioral and Cognitive Science for Answers. In: Moyes, Holley (ed.): Sacred Darkness: A Global Perspective on the Ritual Use of Caves. Boulder, University of Colorado Press, 385–396.

Mozetič, Nikolaj (1956): Kratak pregled arheoloških najdb Gornjega Posočja. Tolminski zbornik, 22–26.

Osmuk, Nada (1992): Robič – Turjeva jama. Varstvo spomenikov, 34, 294.

Osmuk, Nada (1997): Kobarid od prazgodovine do antike. Kratak zgodovinski pregled obdobja on pripadajočih najdišč. V: Likar, Zdravko, Raspet, Alenka & Željko Cimprič (ur.): Kobarid. Kobarški muzej, 9–16.

Osmuk, Nada (2001): Robič – Turjeva jama. Varstvo spomenikov, 38, 110.

Paschini, Pio (1934): Storia del Friuli. Udine, Istituto delle Edizioni Accademiche.

Puddu, Mauro (2022): Why Archaeology Today? What Archaeology Today? Material Traces and Absences of the Past as Cultural Signs of the Present. Actes Sémiotiques, 126, 1–19.

Povše, Urška (2001): Jame v povedkah. Diplomsko delo. Ljubljana, Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo.

Razvojno društvo Breginjski kot (2014): Popis naravne in kulturne dediščine v zgornjem toku povodja reke Nadiže (od njenega izvira do izliva v Italijo). Republika Slovenija, Služba Vlade Republike Slovenije za razvoj in Evropsko kohezijsko politiko in Ministero dell' Economia e delle Finanze. Breginj, Posoški razvojni center.

Rutar, Simon (1890): Prazgodovinska in rimska razkopavanja po Sloveniji leta 1889. Letopis Matice Slovenske 1890, 117–130.

Silvestri, Letizia, Achino, Katia Francesca, Angle, Micaela, Gatta, Maurizio & Mario Federico Rolfo (2019): How to Detect Ritual in Middle Bronze Age Italy? A Contextual Approach at Pastena Cave. In: Between Worlds. Understanding Ritual Cave Use in Later Prehistory. Springer, Springer Nature Switzerland AG, 87–112.

Svoljšak, Drago (1988–1989): Posočje v bronasti dobi. Arheološki vestnik, 39–40, 367–386.

Štular, Benjamin (2011): The Use of Lidar-derived Relief Models in Archaeological Topography. The Kobarid Region (Slovenia) Case Study. Arheološki vestnik, 62, 393–432.

Tasca, Giovanni (2019): Materiali dell'età del bronzo dalla Grotta di Robič conservati nel Museo Friulano di Storia Naturale. Geologia, Paleontologia, Paleontologia, 41, 46–117.

Tellini, Achille (1898–1899a): Peregrinazioni speleologiche nel Friuli. La Grotta di S. Ilario presso Robic. Estrato dal giornale. In Alto. Cronaca della SAF, Anno IX e X, 5–23.

Tellini Achille (1898 – 1899b): Peregrinazioni speleologiche nel Friuli. In Alto, 10, 3, 36–39.

Teržan, Biba (1996): Sklepna beseda / Conclusion. V: Teržan Biba (ur.): Depojske in posamezne kovinske najdbe bakrene in bronaste dobe na Slovenskem II., Kat. in monografije. 29. Ljubljana, Narodni muzej, 252–258.

Tonna, Matteo, Marchesia, Carlo & Stefano Parmigiani (2019): The biological origins of rituals: An interdisciplinary perspective. Neuroscience and Biobehavioral Reviews, 98, 95–106.

Truhlar, Franc (1975): Der. Arheološka najdišča Slovenije. Ljubljana, SAZU, Inštitut za Arheologijo, 116.

Turnšek, Marjan (2022): Srčkanje namesto križanja. Škofje vam odgovarjajo. Družina – slovenski katoliški tednik, 6. novembra 2022, 71, 44, 32.

Urleb, Mathilda (1975): Sv. Volar. Arheološka najdišča Slovenije. Ljubljana, SAZU, Inštitut za Arheologijo, 116.

Visentini, Paola (2019): La Grotta di Robič e la nascita della Sezione Paleontologica ed Antropologica del Museo Friulano di Storia Naturale di Udine. Gortania. Geologia, Paleontologia, Paleontologia, 41, 93–107.

Vuga, Davorin (1974): Robič. Varstvo spomenikov, 17–19/1, 96.

Vuga, Lucijan (2004): Megalitski jeziki. Megaliti, Gradishcha – kashtelirji, Pogum Revije SRP, 1., internetna izdaja. <http://www.revijasrp.si/knrevsrp/pogum2004-1/megal.htm> (zadnji dostop: 2022-01-15).

Wise, Susan (2007): Childbirth Votives and Rituals in Ancient Greece. Doctorate of Philosophy in the Department of Classics of the College of Arts and Sciences. Cincinnati, University of Cincinnati.

Yahalom-Mack, Naama & Sarel Shalev (2009): Metal Objects from Aphek II. V: Gadot, Yuval & Esther Yadin (ed.): Aphek-Antipatris II, the Remains on the Acropolis: The Moshe Kochavi and Pirhiya Beck Excavations. Tel Aviv, Institute of Archaeology, Monograph Series, 27, 416–443.

Yahalom-Mack, Naama, Finn, M. Daniel, Erel, Yigal, Tirosh, Ofra & Assaf Yasur-Landau (2022): Incised Late Bronze Age Lead Ingots from the Southern Anchorage of Caesarea. Journal of Archaeological Science, 41, February 2022, article 103321.